

ДИАЛЕКТИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ДИНАМИЧНАТА ИКОНОМИЧЕСКА СИСТЕМА

Камен Миркович¹

ПРЕДГОВОР

Икономическите системи се намират в постоянно движение и развитие. Това им придава характер на *динамични икономически системи* (dynamic economic systems), на чиито диалектически анализ е посветена настоящата студия. Нейната задача е да се изяснят някои техни закономерности, свойства и особености, които представляват или произтичат от диалектичката им определеност. Именно диалектиката стои в обяснителната основа на *икономическата динамика* (economic dynamics), която, от своя страна, “сътворява” динамичната икономическа система. Като по-значими в това отношение изпъкват такива категории като взаимодействие, противоречие, качество и количество, мяра и мярка, хомеостазис, същност и явление, съдържание и форма, необходимост и случайност, възможност и действителност, общо, особено и единично, както и други от този ред, които в контекста на системния подход се реализират като *системни икономически категории* (system economic categories). Като цяло изложението е посветено на диалектичката природа на възникването и осъществяването на икономическата динамика в динамичните икономически системи.²

1. ОПРЕДЕЛЕНИЕ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА СИСТЕМА

Икономическата система (economic system) е обобщаващо понятие за отразен в човешкото съзнание *икономически обект* (economic object – икономическо явление или процес), разглеждан (интерпретиран) като множество от икономически компоненти (в т.ч. елементи и връзки), свързани помежду си в определено единство или *цялостност* [последното, означавано още като *икономическа емерджентност* (economic emergentality/emergentness)]. Икономически са онези системи, които имат *икономически характер* (economic character – т.е. са изградени от икономически връзки) или които имат *икономическа специфика* (economic specificity – т.е. са изградени от икономически елементи). Това определение показва, че икономическата система се състои от *икономически компоненти* (economic components) [същото като *компоненти на икономическата система* (components of the economic system)], които се подразделят на два вида – елементи и връзки (отъждествяването на последните е недопустимо!).

¹ Камен Миркович е доктор на икономическите науки, дългогодишен професор в катедра “Икономика” на УНСС, ректор на УНСС в периода 1993-2003 г.

² Понятията, маркирани със звездичка (*), са въведени от автора. Преводът на всички термини от български на английски е негов.

Елементът на икономическата система (element of the economic system) [или още – *икономическият елемент* (economic element)] е границата на икономическата система в дълбочина. Това е такава нейна част, която в съответствие с целите на изследването не подлежи на по-нататъшен вътрешен анализ, макар че според други цели, от своя страна, тя може да се разглежда като система, т.е. като множество от елементи. Символично една икономическа система **S** се описва чрез множеството от елементите си¹:

$$S = \{a_1, a_2, \dots, a_n\} = \{a_i\} \quad (i \in N),$$

или чрез принадлежността на елементите към нея:

$$a_i \in S \quad (i \in N),$$

където a_i е i -тият елемент на множеството или още на икономическата система **S** ($i = 1, 2, \dots, n$), n – броят на елементите или още мощността на това множество, N – множеството от номера, подреждащи елементите a_i в множеството (системата) **S**. Елементите на икономическата система се отличават с някаква качествена (субстратна) определеност. Те детерминират *спецификата на икономическата система* (specific of the economic system – икономическата специфика) и затова я изразяват и представляват. Спецификата на икономическата система е качествената определеност на нейните елементи. Затова каквито са елементите, такава е и спецификата на системата.

Връзките на икономическата система (linkages/connections, communications of the economic system) [или още – *икономическите връзки* (economic linkages/connections, communications)] [наричани също *икономически ингридиенти* (economic ingredients)] са отношенията (съотношенията, зависимостите, взаимодействията) между нейните елементи. Разглеждат се още като *икономически въздействия* (economic impacts/actions/) [песп. като *икономически сигнали* (economic signales)], произлизащи от едни икономически елементи, подсистеми или системи и насочени към други икономически елементи, подсистеми или системи². Връзките детерминират *характера на икономическата система* (character of the economic system) (икономическия характер, характера на нейната цялостност) и затова го изразяват и представляват. Характерът на икономическата система е качествената определеност на нейните връзки. Затова каквито са връзките, такъв е и характерът на системата.

Връзките на икономическата система могат да представят чрез функционалните зависимости между нейните елементи:

¹ В изложението имената на системите, фигурите и линиите се изписват с удебелен (bold) текстови стил (като **S**).

² Необходимо е да се прави разлика между *икономическа връзка* (economic linkage/connection) и *икономическа свързка** (economic coupling). Икономическата свързка е вид икономически елемент, който свързва други икономически елементи, т.е. тя е *свързващ (съединителен) икономически елемент* (coupling economic element). Ролята си на съединителен елемент икономическата свързка изпълнява посредством икономически връзки, които застават между нея и свързваните чрез нея други икономически елементи. В икономически системи, които се състоят от голям брой икономически елементи, значителната част от тях са икономически свързки.

$$a_i = f_{ik}(a_k) \quad (i, j \in N),$$

където f_{ik} е функционалната зависимост на i -тия от k -тия елемент на системата.

Важен момент, основно характеризиращ икономическата система, е нейната структура. Под структура на икономическата система (structure of the economic system) [или още – икономическа структура (economic structure)] се разбира качествено определеният относително устойчив ред от нейните връзки, който осигурява цялостността на системата¹. Благодарение на структурата икономическата система запазва своята определеност и основните си свойства, независимо от вътрешните и външните промени. Структурата не отразява непосредствено вътрешните характеристики на елементите на системата, а обхваща само тяхното функциониране². Ето защо структурата се описва чрез подреденото икономическо множество от функционалните зависимости между елементите на икономическата система $a_i = f_{ik}(a_k)$ ($i, k \in N$), както бе посочено по-горе. Всяка икономическа система (1) е система от икономическите връзки (тъй като връзките изграждат структурата на системата, значи и самата система е изградена от и чрез тях; цялостността на системата е сътворена от връзките) и, наред с това, тя (2) е и система на икономическите елементи (тъй като е съставена от своите елементи и има отношение на принадлежност между системата и елементите). Каквато е структурата, такава е и определеността на икономическата система. Например фирмата е икономическа система, ако се разглеждат икономическите връзки между нейните поделения и между нея и заобикаляща я среда. Тя ще бъде правна система, ако се разглеждат съответните правни връзки; производствено-технологична система, ако се разглеждат съответните производствено-технологични връзки и т.н.

Допълнение

ЕМЕРДЖЕНТНОСТ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА СИСТЕМА

Емерджентността на икономическата система (emergentness/emergentiality of the economic system) е един от *изходните признаци на икономическата система* [на системата от *икономически отношения* (economic relations) в нейната цялост като система на общественото производство]. Представлява свойство на *цялостност на икономическата система* (wholeness/completeness of the economic system), което не е присъщо на нейните подсистеми и компоненти (елементи и връзки) поотделно.

¹ **Месарович, М.** Основания общей теории систем. – В: Общая теория систем. М., 1966, с. 28, 32; **Николов, Ив.** Кибернетика и икономика. Държавно издателство “Наука и изкуство”, С., 1971, с. 94.

² Ив. Николов посочва следните основни принципи в теорията на структурите: **първо**, принцип на неразличимост на елементите (структурата на системата е инвариантна към свойствата и качествената характеристика на нейните елементи); **второ**, принцип на тъждеството (една структура е инвариантна само в сравнение с друга структура, което се установява при преминаването на системата от едно състояние към друго); **трето**, принцип на същественото (структурата разкрива трайното и същественото, само тогава компонентите на системата образуват структура) **Николов, Ив.** Теория на социалните системи на управлението, т. I. Теоретически и методологически основи и проблеми. Издание на Академията за обществени науки и социално управление при ЦК на БКП, С., 1981, с. 144.

Означава, че икономическата система, която се състои от своите елементи, не може да се сведе само до тях. Тя съдържа и общосистемни свойства, които не съществуват в нито един от нейните елементи, взети поотделно. Всеки елемент на икономическата система, като съществува и функционира взаимнообвързано с останалите нейни елементи, е носител и изразител и на *общосистемните свойства на икономическата система*, но той губи тези свойства, ако се отдели от системата (в т.ч. и ако премине към друга икономическа система). Емерджентността в икономиката е непосредствено проявление и осъществяване на исторически наложилата се господстваща (resp. преобладаваща) форма на собственост върху средствата за производство или на взаимодействието между различните форми на собственост. В определен пространствено-времеви обхват *отношенията на емерджентност* (emergentness relations) пронизват всички останали икономически отношения (тъй като са тяхна основа), придават им социално-качествена определеност и ги съединяват в относително цялостна обществена система, в случая – в относително цялостна икономическа система, със свой собствен *икономически хомеостазис* (economic homeostasis). Конкретна характеристика на емерджентността е типът на собствеността върху средствата за производство.

Емерджентността е “спояващият” момент в *синтеза на икономическата система* (economic system synthesis) от нейните компоненти. Под нейно въздействие при синтеза се извършва реструктуриране на връзките между елементите и това изменя техните качествени свойства. Като части от цялото компонентите изразяват спецификата, характера и качествената определеност на цялото, макар че взети поотделно и откъснати един от друг, те не ги притежават. Отделните *икономически категории* по своята същност са израз не само на специфичните за дадения обект отношения, но и на отношенията на съответната форма на собственост, която ги свързва. Наред с това *отношенията на собственост* (property relations) са контур, *социално-икономически генотип*¹, пронизващ цялостно икономическата система и осигуряващ нейната единност, поради което се изразяват и в самостоятелна икономическа категория. Разкриването на същността, съдържанието и механизма на емерджентността в икономиката е необходимо условие за решаването на проблема за съотношението между *глобалния критерий за оптималност* и *локалните критерии*

¹ *Социално-икономическият генотип* (social-economic qenotype) е информационният механизъм, който осигурява възпроизводството на структурата на *икономическото управление* (economic management) и на нейните принципи и процеси на обучение. Представлява ядрото на *икономическото метауправление* (economic meta-management), resp. на *метасистемата на икономическото управление* (economic management meta-system), последното разбирано като процес на усъвършенстване на икономическото управление. Чрез социално-икономическия генотип се извършва социалното наследяване и изменчивост на *системата за икономическо управление* (economic management system). Той включва правила, норми, указания и инструкции относно протичането и изменението на икономическо управление. Обективната му основа е възпроизводството на обществените и икономическите отношения. Той формира основите на икономическия механизъм (например на пазарния механизъм), чиято информационна структура изпълва със съдържание контурите на икономическото управление. Генотипът създава правила за стопанисване и маркетинг чрез формирането на структурата и обособяването на принципите на съответния икономически механизъм.

за *оптималност* във функционирането на общественото стопанство в условията на развита пазарна икономика.

Освен че съществуват вътрешни зависимости между нейните елементи, икономическата система се намира и в непрекъснато взаимодействие със средата, която я заобикаля – икономическа, производствена, природна, социална, политическа, международна и т.н. Затова връзките на дадената система се подразделят на два типа: *вътрешни връзки на икономическата система* (internal connections of the economic system) – това са взаимоотношенията между елементите на системата, и *външни връзки на икономическата система* (external connections of the economic system), които са взаимоотношенията ѝ със заобикалящата я среда. Качествено определеният относително устойчив ред от вътрешните връзки представлява *вътрешната структура на икономическата система** (internal structure of the economic system), а качествено определеният относително устойчив ред от външните връзки – *външната структура на икономическата система** (external structure of the economic system).

Външните връзки се подразделят на два вида – входни и изходни, наричани още *вход на икономическата система* (input of the economic system) и *изход на икономическата система* (output of the economic system). *Входните връзки на икономическата система* (input connections of the economic system) [наричани още *входни икономически въздействия* (input economic impacts/actions), *входни икономически параметри* (input economic parameters), *входни икономически величини* (input economic quantities/values; variables)], т.е. нейният *вход*, представляват множеството от въздействия на заобикалящата среда върху системата – например въздействията от икономическо, природно, правно, социално и други видове естество, които тя изпитва. От своя страна, *изходните връзки на икономическата система* (output connections of the economic system), наричани още *изходни икономически въздействия* (output economic impacts/actions), *изходни икономически параметри* (output economic parameters), *изходни икономически величини* (output economic quantities/values; variables), т.е. нейният *изход*, са въздействията, които системата оказва върху заобикалящата я среда (т.е. върху останалите системи). Входът се означава още като *операнд на икономическата система** (operand of the economic system), а изходът – като *образ на икономическата система** (picture of the economic system).

Зависимостта между изхода и входа на икономическата система се определя от нейния *оператор* (operator), означаван като *оператор на икономическата система* (economic system operator) или просто като *икономически оператор* (economic operator). Най-общо операторът е *правилото*, съгласно което на всеки елемент от дадено множество се съпоставя определен елемент от друго множество. В икономическата кибернетика операторът на икономическата система се дефинира като *правило, по силата на което входът на икономическата система се преобразува (трансформира) в изход*. Или, което е същото, операторът въздейства върху операнда (аргумента на операцията) и го превръща в образ на икономическата система. Ето защо в този случай операторът се нарича още *трансформатор на икономическата система* (transformer of the economic system). Под въздействието на оператора в икономическата система се извършва *икономическо трансформиране* (economic transforming), резултатът от което е *икономическата трансформация* (economic transformation) [или, което е

същото, извършва се *икономическо преобразуване*, резултатът от което и *икономическо преобразование* (economic transformation; economic transforming)].

Два подхода към определението на икономическата система

Към определението на понятието икономическа система могат да бъдат приложени два подхода – онтологичен и гносеологичен. Според *онтологичното определение на икономическата система** (ontological definition of the economic system), тя съществува обективно (вън и независимо) от човешкото съзнание. При такава теоретична концепция тя може да се нарече *онтологична икономическа система** (ontological economic system) – положение, което не се поддържа в настоящото изложение. Такъв подход означава икономическата система да се отъждествява с част от *икономическото битие* и че следователно тя се слива с него. Според *гносеологичното определение на икономическата система** (epistemological definition of the economic system) последната не съществува обективно (вън и независимо от човешкото съзнание) – положение, което се поддържа тук. При такава постановка тя може да се нарече *гносеологична икономическа система** (epistemological economic system). В обективния свят системи няма. Или, казано позитивно, икономическата система (според Ив. Николов и К. Миркович) съществува само в човешкото съзнание. За разлика от икономическата система икономическият обект съществува обективно, т.е. вън и независимо от човешкото съзнание.

Съобразно с гносеологичното виждане икономическата система е продукт и форма на *отражението* (reverberation)¹ на икономическия обект в човешкото съз-

¹ *Икономическото отражение* (economic reverberation) е възпроизвеждане на особеностите на отразявания *икономически предмет* (economic thing) (в т.ч. икономически обект, икономическа система, икономическо явление, икономически процес и т.н.) в съответстващи изменени свойства и състояния на отразявания икономически предмет. Отразяваният икономически предмет (икономически отразяваното) е първичен по отношение на икономическото отражение и съществува независимо от него. Съществува безкрайно множество от форми на икономическото отражение, което е свързано с различните равнища на организация на *икономическото съдържание* (economic content) (на съдържанието на отразявания икономически предмет). Икономическото отражение е реакция (изменение, отпечатък, следа) на икономическия предмет, взаимодействащ си с други предмети. Тази реакция се намира в определено *икономическо съответствие* (economic correspondence) [което при икономическото моделиране е сходствено икономическо съответствие, респ. *сходствено икономическо изображение* (likenessial economic mapping)] с някаква страна на взаимодействащите с него предмети; в основата на това съответствие стои законът за всеобщото взаимодействие между нещата в реалността. Вследствие на *икономическото взаимодействие* (economic interaction) отношението между икономическите предмети (икономическото отношение) носи характер на *икономическо взаимootражение** (economic mutually-reverberation): всяка една от страните на икономическото отражение (икономическите предмети) се оказва едновременно отразявана и отразяваща по отношение на другата. При определени условия обаче може да възникне едностранна зависимост между икономическите предмети. Последното е *едностранно икономическо отражение** (one-sided economic reverberation), т.е. икономическо отражение в собствения смисъл, което се реализира при високо равнище на организация на иконо-

нение (а чрез моделирането това отражение, като се отразява още веднъж, се пренася и върху външни носители съобразно с принципите на *теорията на информацията* (theory of information). К. Маркс определя обекта като богата тоталност, която познанието (респ. моделирането) не може да обхване в нейната пълнота, тъй като е безкрайно множество от елементи, връзки, свойства и определения. Икономическата система изобразява и изразява само някои от тях и подборът им зависи от човека. Тя е проекция на икономическия обект върху пространство, определено (съобразно с възможностите на познанието) от принципите и целите на научното изследване и научното управление. Даден икономически обект (икономическо явление или процес) има безброй много проекции и следователно – безброй много модели, но кой от тях или кои от тях ще се реализират, се намира в зависимост от това, от какви негови (на обекта) достъпни за познанието елементи, връзки, свойства и определения се интересува субектът и иска да ги отрази в модела на научното изследване или на научното управление на този обект. Тезата, че икономическата система не съществува обективно (и че, следователно, сама по себе си не е обект), не отрича нейния обективен характер. Тя е обективна, защото е субективно (в т.ч. и моделно) отражение на обективно съществуващи икономически обекти. Икономическият обект е еманация на *икономическата истина*¹ и по-точно – на *абсолютната икономическа истина*

мическите предмети, способни на запазване на своята качествена определеност, на целостността си в променящата се среда.

¹ *Икономическата истина* (economic truth) е адекватно икономическо отражение на *икономическата действителност* (economic reality) (на *икономическата реалност*) в човешкото съзнание от познаващия субект, възпроизвеждащо познаваемия икономически предмет (в т.ч. икономически обект, икономическа система, икономическо явление, икономически процес и т.н.) така, както той съществува във и независимо от познаващото съзнание; тя е обективно (извън отразяващото, извън познаващото конкретно съзнание) *икономическо съдържание* (economic content) на *икономическите понятия* (economic conceptions), *икономическите съждения* (economic sentences), икономическите умозаклучения и икономическите теории, проверени в *икономическата практика* (economic practice). Икономическата истина е безкрайна свързана последователност и приемственост на резултатите от *икономическото познание* (economic cognition), все по-всестранното, все по-дълбокото познаване на взаимодействащите, променящите се и противоречиви икономически предмети. С това се извършва диалектическо движение от *относителната икономическа истина* към *абсолютната икономическа истина*.

Икономическата истина е относителна, доколкото на всеки отделен исторически етап от икономическото развитие тя отразява икономическия предмет само в известни граници, условия и отношения, които се променят. В този смисъл икономическата истина е непълна, тя не изчерпва цялото съдържание на икономическия предмет, тя е приблизителна. Признаването на относителността на *икономическото знание* (economic knowledge) (като продукт на икономическото познание) не е отрицание на обективната икономическа истина, а е приемане на историческата условност на границите на приближаването на икономическите знания до икономическата истина. С прогреса човечеството все повече преодолява относителността на икономическата истина, без да е в състояние да я отстрани изцяло. Във всяка относителна икономическа истина частично се съдържа абсолютната икономическа истина. Абсолютната икономическа истина е такова знание за икономическия предмет, което е тъждествено на своя предмет и не може да бъде опровергано при по-

(absolute economic truth) като такава; *сам по себе си той е абсолютната икономическа истина*.

За разлика от него икономическата система никога не може да достигне до абсолютната икономическа истина, тя винаги е израз на *относителната икономическа истина* (relative economic truth), която е някаква степен на достигане до абсолютната. Гносеологичната определеност на икономическата система се свързва с понятието за икономическо изображение. *Икономическото изображение* (economic mapping) е форма (начин) на съществуване на икономическото отражение [то е *изобразителен икономически предмет** (mapping economic thing)]. При него се извършва трансформиране на някакъв икономически първообраз [той е *първообразен икономически предмет** (pro-image economic thing)] в определен икономически образ [той е *образен икономически предмет** (image economic thing)]¹. *Икономическият първообраз**

нататъшното развитие на икономическото познание. В своето развитие човечеството се движи по пътя към овладяването на абсолютната икономическа истина, която актуално никога не може да бъде достигната. Границите на истинността на икономическото знание не могат да бъдат установени предварително, защото се изменят с промяната на условията и икономическите предмети. Както всяка друга истина, икономическата истина е винаги конкретна, абстрактна икономическа истина няма. Това означава, че икономическата истина е свързана с конкретните условия, в които се намира икономическият предмет и отразява строго определени негови страни. Висшата степен на конкретността на икономическата истина се състои във всестранността на знанието за икономическия предмет с отчитане на всички съществени моменти на дадения етап от противоречивото развитие на предмета, за разлика от еkleктическото сливане на всички негови страни и признаци (последното е разглеждането на икономическия предмет като обикновена съвкупност от неговите страни и признаци, а не като икономическа цялостност). Всестранността на икономическото знание се постига най-вече чрез прилагането на системния подход в икономиката.

¹ *Икономическият предмет* (economic thing) е *икономическа категория* (economic category) от най-висока степен на общност, която означава наличието на някаква икономическа даденост, икономическо обстоятелство, икономически факт, икономически случай, икономическо положение и т.н., нещо, което има качествена и количествена икономическа определеност; представлява отделна част, единица от съществуващото в икономиката; той е всичко в икономиката, което може да се намира в отношение или да притежава някакви свойства; може да се разглежда като предмет на икономическо изследване и на икономическо управление. Икономическите предмети могат да бъдат както материални, така и идеални. Изменението на икономическия предмет е *икономическо явление* или *икономически процес*, но всяко икономическо явление или икономически процес може да се разглежда като икономически предмет в широкия смисъл. Всяка съвкупност от икономически предмети, обединени чрез някакво отношение, е нов икономически предмет, притежаващ едни или други свойства. Икономическото съждение, икономическото понятие, икономическото умозаключение също са икономически предмети. В своята общност икономическите предмети, разглеждани като предметни икономически променливи на някакъв формален език, образуват *икономическия универсум** (economic universum) (според логиката икономическите предмети могат да се разглеждат като *индивидуални променливи*). Съвкупността от разновидности на икономическия предмет се разполага както в обективната икономическа действителност (в икономическата реалност), така и в икономическото познание, което е нейно научно отражение в човешкото и в общественото съзнание. Сред тези разновидности от особено значение за теорията на

(economic pro-image/inverse image) е такъв елемент x , който принадлежи на икономическото множество X и по отношение на който по силата на икономическото изображение f е поставен в съответствие елементът $y = f(x)$, принадлежащ на икономическото множество Y . От своя страна *икономическият образ** (economic image) е такъв елемент $y = f(x)$, който принадлежи на икономическото множество Y и който по силата на икономическото изображение f е съответстващ на елемента x , принадлежащ на икономическото множество X . Или, което е същото, при положение че изображение-то f поставя елемента $x \in X$ в съответствие с $y = f(x) \in Y$, тогава елементът $y = f(x)$ е икономически образ на x .

2. ИКОНОМИЧЕСКА ДИНАМИКА И ДИНАМИЧНА ИКОНОМИЧЕСКА СИСТЕМА

Времева и невремева икономическа динамика

В литературата (предимно в математическата, физическата и инженерната) под *динамика* (dynamics) обикновено се разбира *движението* (а като наука – изучаването на движението) на материалните тела, произтичащо от въздействието на приложени към тях сили, които го предизвикват или променят. Движението (значи и динамиката) се схваща като процес, който протича във **времето като независима променлива**, на който са присъщи определена *скорост* (velocity) и *ускорение* (acceleration). В настоящото изложение (и в неговия икономически контекст) **обаче** се върви към една **обобщаваща интерпретация** на динамиката и движението. Тя се опира на схващането ми за динамиката, разбрана като всяка възможна **промяна** по отношение на коя да е независима променлива (в т.ч. и по отношение на времето). Това обобщение запазва формално-математическия апарат, който се използва при изучаването на динамиката (в случая – на икономическата динамика), но, наред с това, разширява приложимостта му в разглежданата област. Това особено се отнася до промените в структурата на системите, т.е. до *структурната динамика* (structural dynamics).

В съответствие с това под *икономическа динамика* (economic dynamics) [същото като *динамика на икономическата система* (economic system dynamics)] трюбва да се разбира движение на *динамичната икономическа система*, която се намира под въздействието на приложени към нея вътрешни и външни сили (най-вече икономически), предизвикващи това движение, или които го променят (т.е. които действат ускоряващо върху него); може да се разбира още и като наука за изучаване на движението на икономическата система при посочените условия, която е раздел на теорията на икономическите системи. Понятието се обобщава и за множество от

икономическите системи са *икономическите обекти* и *икономическите системи* (последните – като системно отражение на икономическите обекти в човешкото съзнание), както и *икономическите явления* и *икономическите процеси*, без обаче с тях да се изчерпва цялата съвкупност от икономически предмети. Затова икономическият обект е *обектен икономически предмет*, а икономическата система – *системен икономически предмет*. Върху тази основа *икономически понятия*, които едновременно касаят икономическите обекти и икономическите системи, могат да бъдат дефинирани и с помощта на понятието за икономически предмет.

динамични икономически системи. Същото е като *икономическо движение* (economic motion). В икономическата динамика се въвеждат математически модели на действителни динамични икономически системи, което дава възможност сложните задачи за *икономическото равновесие* (economic equilibrium) при тях да се сведат до по-прости. Такива модели (както и при *икономическата статика*) са *икономическата точка** (economic point) и *системата от икономически точки** (economic points system). В съответствие с това се обособяват *динамика на икономическата точка** (dynamics of the economic point) и *динамика на системата от икономически точки** (dynamics of the economic points system). Икономическата точка е такава *икономическа система*, пространствената конфигурация на която може да се пренебрегне при изучаване на нейното движение (на икономическото движение), но която е носител на крайно количество (крайна маса) *икономическо богатство*. Динамиката на системата от икономически точки изучава движението на динамични икономически системи, които се намират във взаимовръзка помежду си. Икономическата динамика решава две основни задачи: определяне на *икономическите въздействия** (economic impacts), които предизвикват дадено движение на икономическата точка или на системата от икономически точки, и определяне на движението на икономическата точка или на системата от икономически точки, което е предизвикано от дадени икономически въздействия.

Когато променящата се икономическа величина (като зависима променлива), която представя движението на икономическата система, е функция на времето (последната като независима променлива), са налице *времева икономическа динамика* (temporal economic dynamics) и *времеви икономически процес* (temporal economic process), на който са присъщи определена *времева икономическа скорост* (temporal economic velocity) и *времево икономическо ускорение* (temporal economic acceleration). В случай че тя е функция на независима променлива, която не е времето, са налице *невремева икономическа динамика* (non-temporal dynamics) и *невремеви икономически процес* (non-temporal economic process), на който са присъщи определена *невремева икономическа скорост* (non-temporal economic velocity) и *невремево икономическо ускорение* (non-temporal economic acceleration). Когато променливата зависима икономическа величина е едновременно функция на повече от една независима променлива, една измежду които е времето, са налице *комбинирана икономическа динамика* (combined economic dynamics) и *комбиниран икономически процес* (combined economic process), на който е присъщо множество от времеви и невремеви скорости и ускорения.

Статична и динамична икономическа система

Разграничаването на икономическите системи на статични и динамични е от фундаментално значение за изясняването на начина, по който те функционират. В литературата обикновено се поддържа опростено схващане по този въпрос, според което статична е такава икономическа система, чиито координати [следователно и *икономическо поведение* (economic behaviour)] за някакъв наблюдаван (изучаван) отрязък от време могат да се разглеждат като постоянни, а динамична е тази, чиито координати се променят във времето. Според разбирането ми обаче, иденти-

фицирането на икономическата система като статична или като динамична трябва да се извежда върху основата на нейната комплексна атрибутивност, т.е. в зависимост от това **на какъв набор от значения на нейните свойства тя отговаря**. Изобщо динамичността на икономическата система е комплексно (сложно съставно) икономическо свойство. За целта трябва да се вземат следните няколко свойства на икономическата система.

Първо, *икономическа функционалност** (economic functionality) [същото като *функционалност на икономическата система** (economic system functionality)], която означава, че системата притежава способността да функционира икономически по определен начин, представен от нейния *икономически оператор* (или от някаква съвкупност от икономически оператори). Според начина на *функциониране на икономическата система* (functioning on the economic system) към независимата реална променлива (времето или друга променлива), по отношение на която протича *икономическият процес*, се разграничават (а) *функционално-статична икономическа система** (functionally-static economic system) – система, която притежава *статичен икономически оператор*, т.е. *оператор за постоянно-пропорционално преобразуване*¹, и функционира статично по отношение на независимата реална променлива (независимо от това дали нейните икономически ингредиенти, т.е. *входните икономически въздействия*, *вътрешните икономически въздействия* и *изходните икономически въздействия*, са статични или са динамични икономически величини) и (б) *функционално-астатична икономическа система** (functionally-astatic economic system) – система, която притежава *астатичен икономически оператор** (astatic economic operator – икономически оператор, който не е оператор за постоянно-пропорционално преобразуване) и функционира динамично (като нейните икономически ингредиенти, т.е. *входните*, *вътрешните* и *изходните икономически въздействия*, са динамични величини).

Второ, *икономическа бихевиористичност** (economic behaviourality) [същото като *бихевиористичност на икономическата система** (economic system behaviourality)], която означава, че системата притежава способността да реализира *икономическо поведение* по определен начин. Според начина на реализиране на икономическото поведение по отношение на независимата реална променлива, към която се извършва икономическият процес в системата (в т.ч. и към времето), се разграничават *поведенско-постоянна икономическа система** (behaviourally-constant economic system – система с постоянно към независимата реална променлива поведение, т.е. с постоянни координати) и *поведенско-променлива икономическа система** (behaviourally-variable economic system – т.е. с променливи координати). **Традиционното разграничение между статичните и динамичните икономически системи се прави именно само според това свойство.**

¹ Операторът за постоянно-пропорционално преобразуване /в икономическата система*/ (constantly-proportional transformation operator /of the economic system/) [същото като *статичен икономически оператор* (static economic operator)] е правило T , по силата на което изходът на икономическата система S е произведението на входа на икономическата система S с определена постоянна реална величина k (константа) (скаларна, векторна или матрична).

Трето, *икономическа структурност** (economic structurality) [същото като *структурност на икономическата система** (structurality of the economic system)], която означава, че системата притежава способността да реализира *икономическа структура* по определен начин. Според начина на реализиране на икономическата структура по отношение на независимата реална променлива, към която се извършва икономическият процес в системата (в т.ч. и към времето), се разграничават *структурно-постоянна икономическа система** (structurally-constant economic system – система с постоянна към независимата реална променлива структура) и *структурно-променлива икономическа система** (structurally-variable economic system – система с променлива структура).

Четвърто, *икономическа реагируемост** (economic reactivity) [същото като *реагируемост на икономическата система** (reactibility of the economic system)], която означава, че системата притежава определена *склонност към реагиране* (propensity to reacting) на външните нарушаващи въздействия [в т.ч. и външните *нарушаващи икономически въздействия** (disturbing economic impacts /actions/)]¹ посредством своя *икономически оператор*. Според начина на реализиране на икономическата реагируемост по отношение на независимата реална променлива, към която се извършва икономическият процес в системата (в т.ч. и към времето), се разграничават: (1) *нерагираща икономическа система** (non-reacting economic system – система, която не реагира на нарушаващите въздействия посредством своя икономически оператор) и *реагираща икономическа система** (reacting economic system – система, която реагира по определен начин на нарушаващите въздействия посредством своя икономически оператор).

Пето, *икономическа реактивност** (economic reactivity /reactiveness/) [същото като *реактивност на икономическата система** (reactivity of the economic system)] (отнася се само за поведенско-променливите икономически системи), която означава, че системата притежава *способността да реагира* икономически на вътрешните и външните нарушаващи (смушаващи я) въздействия по определен начин. Според начина на реагиране на нарушаващите въздействия по отношение на независимата реална променлива, към която се извършва икономическият процес в системата (в т.ч. и към времето) се разграничават *статично-реагираща икономическа система**

¹ *Нарушаващото въздействие върху икономическата система** (disturbance /disturbing impact/ on economic system) (същото като *смушаващо въздействие върху икономическата система*) е въздействие (обикновено външно), което нарушава (отклонява) необходимата (предвидената, изискващата се, установената) функционална зависимост между *задаващото икономическо въздействие* и *желаното изходно икономическо въздействие* (респ. върху *желано вътрешно икономическо въздействие*) в дадена динамична икономическа система [в т.ч. и върху *регулираната икономическа величина* (*регулираното икономическо въздействие*) в дадена система на икономическо регулиране, респ. в система на икономическо управление]. По принцип нарушаващото (смушаващото) въздействие може да бъде приложено към всяка точка на икономическата система. Задача на икономическото регулиране е да минимизира влиянието на отклоняващите въздействия върху регулируемите икономически величини. Нарушаващото въздействие поражда *нарушено движение на икономическата система** (disturbed motion of the economic system).

(statically-reacting economic system – система, която не отстранява *грешката на икономическата система*, породена от нарушаващите въздействия; положение, което се реализира от статичен икономически оператор или от някакъв комплекс от астатични икономически оператори) и *астатично-реагираща /астатична/ икономическа система** (astatically-reacting /astatic/ economic system – система, която отстранява частично или изцяло грешката; положение, което се реализира от някакъв комплекс от астатични икономически оператори).

Шесто, *икономическа ситуираност** (economic situativity) [т.е. *ситуираност на икономическата система** (economic system situativity)], която означава, че системата притежава способността да комбинира по определен начин своята икономическа функционалност и икономическа структурност. Според начина на реализиране на икономическата ситуираност по отношение на реалната икономическа променлива, към която се извършва икономическият процес в системата (в т.ч. и към времето), се разграничават *статично-ситуирана икономическа система** (statically-situated economic system – икономическа система, която е едновременно функционално-статична и структурно-постоянна) и *астатично-ситуирана икономическа система** (astatically-situated economic system – икономическа система, която не е едновременно функционално-статична и структурно-постоянна).

Статичната икономическа система е статично-ситуираната икономическа система, т.е. такава система, която за определен отрязък от време има едновременно статичен икономически оператор (т.е. оператор за постоянно-пропорционално преобразуване) и постоянна икономическа структура. Тъй като няма статични икономически системи, които да са структурно-променливи, то статичните икономически системи са функционално-статичните икономически системи. **Динамичната икономическа система е астатично-ситуираната икономическа система**, т.е. такава система, която за определен отрязък от време няма едновременно статичен икономически оператор и променлива икономическа структура. Тъй като няма динамични системи, които да са функционално-статични, то динамичните икономически системи са функционално-променливите икономически системи. **Така че разграничението, което тук се прави между статичните и динамичните икономически системи, се изгражда върху прилагането на функционалния (а не на поведенския) принцип.**

В тези рамки статично-реагиращата икономическа система може да се проявява в две разновидности: като *статично-реагираща статична икономическа система** (statically-reacting static economic system) [същото като *ненапълно-статична икономическа система** (non-fully-static economic system)] (тя едновременно е статично-реагираща и функционално-статична) и като *статично-реагираща динамична икономическа система** (statically-reacting dynamic economic system – тя едновременно е статично-реагираща и функционално-астатична). От своя страна функционално-астатичната икономическа система може да се проявява в две разновидности: като *статично-реагираща динамична икономическа система* и като *астатично-реагираща динамична икономическа система** (astatically-reacting dynamic economic system – същото като *астатично-реагираща икономическа система*) (тя едновременно е астатично-реагираща и функционално-астатична – фиг. 1). Така че множеството на статично-реагиращите динамични икономически системи е сечение на множеството на

статично-реагиращите икономически системи и множеството на динамичните икономически системи.

Фиг. 1. Съотношения между статичната, статично-реагиращата и динамичната икономическа система

Статичната икономическа система се проявява в две основни разновидности: (1) *собствено-статична икономическа система** (properly-static economic system) [същото като *напълно-статична икономическа система** (fully-static economic system)] – тя едновременно е функционално-статична, поведенско-постоянна, структурно-постоянна и нереактивна икономическа система; (2) *статично-реагираща статична икономическа система* – тя едновременно е функционално-статична, поведенческо-променлива, структурно-постоянна и статично-реагираща икономическа система. Функционално-астатичните и структурно-променливите икономически системи не могат да се класифицират като статични икономически системи.

Динамичната икономическа система е винаги само функционално-астатична и само поведенческо-променлива икономическа система. Разновидностите на динамичната икономическа система могат да се групират в различни класификации. Основните сред тях са две. **Първо**, според реактивността на икономическата система се разграничават: (1) *статично-реагираща динамична икономическа система* – тя едновременно е функционално-астатична, поведенческо-променлива и статично-реагираща икономическа система (от своя страна, статично-реагиращата динамична икономическа система може да бъде или структурно-постоянна, или структурно-променлива);

(2) *астатично-реагираща икономическа система* – тя едновременно е функционално-астатична, поведенско-променлива и астатично-реагираща икономическа система (от своя страна астатично-реагиращата динамична икономическа система също може да бъде или структурно-постоянна, или структурно-променлива).

Второ, според структурността на икономическата система се разграничават: (1) *структурно-постоянна динамична икономическа система** (structurally-constant economic system) – тя едновременно е функционално-астатична, поведенско-променлива и структурно-статична икономическа система (от своя страна структурно-постоянната динамична икономическа система може да бъде или статично-реагираща, или астатично-реагираща); (2) *структурно-променлива динамична икономическа система** (structurally-variable economic system) – тя едновременно е функционално-астатична, поведенско-променлива и структурно-променлива икономическа система (от своя страна структурно-променливата динамична икономическа система също може да бъде или статично-реагираща, или астатично-реагираща). Икономическа система, която едновременно е функционално-астатична, поведенческо-променлива, структурно-променлива и астатично-реагираща, е *напълно-динамична икономическа система** (fully-dynamic economic system).

Следващото изложение е посветено на диалектичката природа на възникването и осъществяването на икономическата динамика в динамичните икономически системи.

3. СИСТЕМНО ИКОНОМИЧЕСКОТО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ

Важна роля при функционирането (движението и развитието) на динамичните икономически системи, *често наричани по-нататък за краткост само икономически системи*, има *икономическото взаимодействие* (economic interaction), което при тях се осъществява като *системно икономическо взаимодействие* (system economic interaction) – същото като *взаимодействие между икономическите системи*. Функциониращата икономическа система е взаимодействаща икономическа система. То е всеобща форма на *икономическа връзка* между икономическите системи, осъществяваща се в тяхното взаимно изменение. При икономическото взаимодействие две или повече икономически системи образуват *цялостна съвкупност*, в която се извършва превръщане на *икономическото движение* (economic motion), значи и на *икономическата причина* (economic cause) в *икономическо действие* (economic action) и обратно. Причината в качеството си на активна страна на системното икономическо взаимодействие се проявява първоначално във вид на движение на тази икономическа система, в която се съсредоточава движението на цялата съвкупност, и предизвиква в другата система (в другите системи) изменение, а заедно с него и обратно насочено действие, т.е. *икономическо противодействие* (economic counteraction).

Предизвиканите от действието и противодействието изменения могат да бъдат количествени и качествени (в сферата на икономическите системи това са изменения на *системното икономическо качество* и *системното икономическо количество*). При такива условия пасивната страна на икономическото взаимодействие се превръща в активна и обратно. Това е простата схема на системното икономическо

взаимодействие, при която полученото отъвн *системно икономическо движение* (system economic motion – движение на икономическата система или системи, икономическа динамика) се привнася вътре в цялостната съвкупност и то без съществено превръщане на формата на това движение. Диалектичното разбиране за системното икономическо взаимодействие като всеобща форма на системно икономическо движение и изменение обаче предполага такава цялостна съвкупност от причинно-следствени връзки между икономическите системи, която не се нуждае от първоначален тласък и от привнасяне на движението отъвн. Системното икономическо взаимодействие е начин на движение на такава цялостна съвкупност от икономически системи, вътре в която причината встъпва в крайна сметка като следствие от съществуването на самата цялостност, т.е. е *системно икономическо самодвижение* (system economic self-motion). Причината за нейното икономическо движение е едновременно и следствие от същото това собствено движение (това съответства на формулировката на Спиноза, че субстанцията е причина за самата себе си). Обяснението на системното взаимодействие в случая се крие в наличието на *обратна икономическа връзка* (economic feed-back; reverse economic connection) между икономическите системи, при която икономическата причина се преобразува в *икономическо следствие* (economic effect) и обратно. По такъв начин системната икономическа връзка прераства в *системна икономическа взаимовръзка*¹.

Системното икономическо взаимодействие винаги има конкретен характер в смисъл, че то винаги е *икономическо отношение* (economic relation) между страните на определена икономическа цялостност на съвкупността от икономически системи, т.е. че е *системно икономическо отношение*². Съдържанието на системното

¹ *Системната икономическа взаимовръзка* (system economic interconnection) е *системна икономическа категория*, отразяваща положението, че всички *икономически системи* в процеса на своето изменение се намират в безброй *икономически връзки* помежду си. Системната икономическата взаимовръзка съществува като преходен резултат и като момент на този процес. Тя е никога непрекъснато се взаимовръзка между икономическите системи. Това означава, че всички възможни изменения, извършващи се във всяка отделна икономическа система, се проявяват като изменения в други икономически системи, и от своя страна ги предизвикват. По такъв начин всяко отделно *системно икономическо явление* е свързано с много други преходи, отношения, въздействия, имащи взаимен характер в икономиката. Системната икономическа взаимовръзка е една от най-общите и абстрактни системни икономически категории. Всички други системни икономически категории (системна икономическа причина, системно икономическо действие, *системна икономическа необходимост*, *системна икономическа случайност*, *икономически закон* и т.н.) са само конкретни видове и начини на осъществяване на системната икономическа взаимовръзка.

² *Системното икономическо отношение* (system economic relation) е системна икономическа категория, която отразява начинът (или родът) на системното икономическо битие, на *системната икономическа действителност*, и е една от разновидностите на *икономическото отношение* въобще. Като понятие възниква в резултат на сравнение между две икономически системи (членове на системното икономическото отношение) по избран или зададен *системен икономически признак* (основание за сравнение). Реалната природа на свойствата на икономическите системи се проявява само в системните икономически отношения, във връзката и във взаимодействието с другите икономически системи. Системното икономическо отношение

икономическо взаимодействие е обусловено от природата на съставлящите го моменти, взаимното изменение на които се проявява като конкретно движение на дадената съвкупност от икономически системи. Разглежданото икономическо взаимодействие е процес, вътрешното единство на който се осъществява при непрекъснатото изменение на неговите системи, подсистеми, елементи и страни. Тук възпроизвеждането на *системното икономическо явление* се извършва върху основата на взаимодействието между неговите елементи и то встъпва като негово *системно икономическо развитие* (system economic development) [resp. негово *системно икономическо саморазвитие* (system economic self-development)]. В саморазвиващата се цялостна съвкупност от икономически системи причината за нейното съществуване в крайна сметка се оказва нейно собствено следствие. Веригата от системни икономически причини и действия се затваря не само в окръжност, но и в спирала.

В аналогично отношение на взаимодействие помежду си се намират *икономическата теория* (economic theory) и *икономическата практика* (economic practice)¹ в областта на функционирането на икономическите системи. Икономическата теория е не само следствие от икономическата практика. Като възниква върху основата на икономическата практика и като получава от нея активен стимул на своето развитие, икономическата теория оказва обратно въздействие върху практиката. При цялата зависимост между страните на системното икономическо взаимодействие, според диалектиката трябва да се има предвид, че една от страните на това взаимодействие е *водеща (определяща)*. Водещата страна е тази, с която се започва всеки нов кръг от спиралата на системното икономическо развитие. Например в отноше-

е отношение между икономически системи, но няма и икономически системи извън системните икономически отношения.

¹ *Икономическата практика* е съвкупност от икономическите дейности на човека и преди всичко от неговите производствени дейности, насочена към преобразуване на природата и обществото с цел удовлетворяване на неговите и на обществото *икономически потребности*. Икономическата практика е основа на съществуването на човешкото общество и източник и критерий на *икономическата истина* (на истинността на *икономическото познание*). В. И. Ленин твърди, че човек върви от субективната идея към обективната истина чрез (преминавайки през) практиката. Икономическото съзнание възниква само в практическата икономическа дейност на човека, преди теоретично да бъде преосмислено в икономическо познание, което в резултат на теоретичното му преосмисляне достига до *икономическото знание* (икономическото знание е обобщаващ момент на икономическото познание). Ако се перефразира В. И. Ленин икономическата практика е по-висша от теоретичното икономическо познание, тъй като тя има не само качеството на всеобщност, но и на непосредствена *икономическа действителност*. Икономическата практика е не само първа и основна изходна точка на икономическото познание, но и негов заключителен етап. В. И. Ленин твърди, че диалектическият път на познаването на истината, на познаването на обективната реалност е от живото съзерцание към абстрактното мислене и от него към практиката. Но възникнало веднъж в практическата икономическа дейност на хората, икономическото познание (както и икономическото знание като негов продукт) се превръща в активна сила. То получава относителна самостоятелност, която се изразява по-специално в това, че върху развитието на икономическата теория влияние оказва предшестващото развитие на теорията. Като обобщава икономическата практика на хората, икономическото познание им дава перспектива в тяхната икономическа дейност.

нието на взаимодействието между икономическата теория и икономическата практика водещата страна е икономическата практика.

Когато икономическото взаимодействие се реализира чрез външните връзки (чрез външните въздействия) на икономическата система, тогава е налице *външно системно икономическо взаимодействие* (external systemic economic interaction). Затова пък, когато икономическото взаимодействие се реализира чрез вътрешните връзки (чрез вътрешните въздействия) на икономическата система, тогава е налице *вътрешно системно икономическо взаимодействие* (internal systemic economic interaction).

Открита (разкрита) и закрыта (изолирана) икономическа система

Външното системно икономическо взаимодействие се идентифицира чрез понятията за закрыта и открита икономическа система. *Открытата икономическа система** (discovered economic system), наричана още *разкрита икономическа система** (discovered economic system), е тази, която си взаимодействува икономически с околната среда (която обменя икономически ингредиенти с други системи). Това показва, че тя получава отвън и оказва навън икономически въздействия (външни икономически въздействия), т.е. че е функционална икономическа система. *Закритата икономическа система** (covered economic system), наричана още *изолирана икономическа система** (isolated economic system), е тази, която не си взаимодействува икономически с околната среда (която не обменя икономически ингредиенти с други системи)¹. Това показва, че тя не получава отвън и не оказва навън икономически въздействия, т.е. че е не функционална икономическа система. Това обаче не означава, че закрытата икономическа система изобщо не си взаимодействува с околната среда. Между нея и околната среда може има неикономически взаимодействия – технически, политически, научни, правни, както и взаимодействия с природната среда, откъдето черпи своите първични ресурси.

Външните икономически въздействия (външните ингредиентни) се делят на входни и изходни. Това усложнява идентификацията на откритите и закрытите икономически системи. *При открытата икономическа система* се разграничават (1) *напълно-открита икономическа система** (fully-discovered economic system – външно напълно-взаимодействаща икономическа система), когато тя едновременно

¹ Между закрытата и изолираната икономическа система може да се прокара различие, ако икономическите ингредиенти, които изпълняват ролята на ингредиентни икономически въздействия, се разделят на физически (наричани още материални) и финансови (наричани още виртуални). Когато икономическата система обменя с околната среда физически ингредиенти, но не обменя финансови, тогава тя е *адиабатна икономическа система** (adiabatic economic system). Адиабатната икономическа система е финансово-закрыта (няма финансови пазари), но е физически-открита (има физически пазари, неточно наричани стокови). Когато икономическата система не обменя с околната среда нито физически ингредиенти, нито финансови ингредиенти, тогава тя е *изолирана икономическа система*, т.е. *изцяло-закрыта икономическа система*. В този смисъл, изолираната икономическа система е тази, която едновременно е адиабатна и закрыта. Когато обаче не е указано друго, закрытата и изолираната икономическа система обикновено се възприемат като равностойни.

има вход и изход, т.е. когато едновременно получава отвън и оказва навън икономически въздействия (тя е *двустранно-открита*), и (2) *частично-открита икономическа система** (partially-discovered economic system – външно частично-взаимодействаща икономическа система, когато тя или има само вход, или има само изход (тя е *едностранно-открита*). От своя страна, частично-откритата икономическа система може да бъде (а) *входно-частично-открита икономическа система** (input-partially-discovered economic system – входно частично-взаимодействаща икономическа система), когато тя получава икономически въздействия отвън, но не оказва икономически въздействия навън, и (б) *изходно-частично-открита икономическа система** (outputt-partially-discovered economic system – изходно частично-взаимодействаща икономическа система), когато тя не получава икономически въздействия отвън, но оказва икономически въздействия навън.

При закритата икономическа система се разграничават (1) *напълно-закрита икономическа система** (fully-covered economic system – външно напълно-невзаимодействаща икономическа система), когато тя едновременно няма вход и изход, т.е. когато едновременно не получава отвън и не оказва навън икономически въздействия (тя е *двустранно-закрита*), и (2) *частично-закрита икономическа система** (partially-discovered economic system – външно частично-невзаимодействаща икономическа система), когато тя или няма само вход, или няма само изход (тя е *едностранно-закрита*). От своя страна, частично-закритата икономическа система може да бъде (а) *входно-частично-закрита икономическа система** (input-partially-covered economic system – входно частично-невзаимодействаща икономическа система), когато тя не получава икономически въздействия отвън, но оказва икономически въздействия навън, и (б) *изходно-частично-закрита икономическа система** (outputt-partially-covered economic system – изходно частично-невзаимодействаща икономическа система), когато тя получава икономически въздействия отвън, но не оказва икономически въздействия навън. Сравнението между класификациите на откритата и закритата система показва, че частично-откритата и частично-закритата икономическа система са идентични понятия.

Отворена (разтворена) и затворена (склучена) икономическа система

Вътрешното системно икономическо взаимодействие се идентифицира чрез понятията за отворена и затворена икономическа система. Различието помежду им произтича от различните конфигурации, които могат се образуват при взаимодействието между подсистемите и елементите на икономическата система, т.е. от различните формати на нейната вътрешна икономическа структура. При *отворената икономическа система** (open economic system), наричана още *разтворена икономическа система** (broken economic system), вътрешните икономически връзки са подредени на едно равнище, като се формира една (или повече от една) *права икономическа връзка* (straight economic connection /communication/) без наличието на *обратна икономическа връзка* (economic feed-back; reverse economic connection). Те образуват *отворен икономически контур* (open economic circuit) от входа до изхода на икономическата система. Въздействията, които протичат по него, достигат до изхода и не се връщат към входа. При *затворената икономическа*

*система** (closed economic system), наричана още *склучена икономическа система** (joined economic loop)¹, вътрешните икономически връзки са подредени на повече от едно равнище, като наред с правите икономически връзки се формира и *обратна икономическа връзка* (една или повече от една). Тя образува *затворен икономически контур* (closed economic circuit). Така че изходното икономическо въздействие се възвръща и към входа на системата.

По определение закритата икономическа система е затворена, защото в нея като цяло може да се извършва само циркулярно (а не еднопосочно) движение на икономическите ингредиенти. Така че тя е *затворена* *закрита икономическа система** (open covered economic system – *същото като склучена* *закрита икономическа система**, *склучена* *изолирана икономическа система**). Тя може да бъде отворена само в неикономическите си взаимодействия, които тук не се коментират. В отличие от нея, откритата икономическа система може да бъде както отворена, така и затворена. *Отворената* *открита икономическа система** (open discovered economic system – *същото като разтворена* *открита икономическа система**, *разтворена* *разкрита икономическа система**) взаимодейства с околната икономическа среда, като вътрешните ѝ зависимости са подредени в отворен икономически контур. *Затворената* *открита икономическа система** (closed discovered economic system – *същото като склучена* *открита икономическа система**, *склучена* *разкрита икономическа система**) също взаимодейства с околната икономическа среда, но при нея вътрешните зависимости са подредени в затворен икономически контур. Така че затворената (склучената) икономическа система има две разновидности: затворена открита и затворена закрита икономическа система.

4. СИСТЕМНО ИКОНОМИЧЕСКО КАЧЕСТВО И КОЛИЧЕСТВО. СИСТЕМНА ИКОНОМИЧЕСКА МЯРА И ИКОНОМИЧЕСКА МЯРКА

Системното икономическо взаимодействие е пряко свързано с промените в системното икономическото качество и количество, чрез които (промени) се осъществява икономическата динамика. *Системното икономическото качество* (system economic quality – *същото като качество на икономическата система*) е системна икономическа категория, която отразява неотделимостта на битието на *икономическата система* от нейната същностна определеност (от нейната *системна икономическа същност*), благодарение на което тя е именно тази, а не друга икономическа система. Икономическото качество отразява *устойчивото взаимоотношение* (stable interrelation) между съставните компоненти (елементи и връзки) на икономическата система, което едновременно характеризира нейната *икономическа специфика* и *икономически характер*, даващи възможност тя да бъде отличавана от други системи. Благодарение на качеството всяка икономическа система съществува и се

¹ Разкритата икономическа система и отворената икономическа система са различни понятия. Различни са и понятията *закрита икономическа система* и *затворена икономическа система*. Тяхното отъждествяване може да доведе до недоразумения при интерпретацията на настоящото изложение.

схваща като нещо отграничено от другите системи (и от заобикалящата я среда изобщо). Заедно с това обаче системното икономическо качество изразява и оно-ва общо, което характеризира даден клас от еднородни икономически системи. Всяка икономическа система постоянно се променя, но заедно с това тя притежава и някаква устойчивост, която се изразява и като нейна качествена определеност.

Системното икономическо качество се разкрива в съвкупността от свойства на икономическата система. Под *системно икономическо свойство* (system economic attribute) трябва да се разбира начинът на проявление на определена страна от качествената определеност на икономическата система по отношение на други икономически системи (и по отношение на други предмети изобщо), с които тя влиза във *взаимодействие*. Определено свойство на икономическата система се състои в това тя да предизвика в друга система едно или друго *действие* и по своеобразен начин (оглеждайки се в другата система посредством *икономическото изображение* и *икономическото отражение*) да разкрие себе си в това действие. Икономическата система се намира в безкраен брой връзки със заобикалящата я среда и затова тя притежава безкрайно множество от свойства. Така че опитът да се определи системното икономическо качество като пълна съвкупност от икономически свойства на системата е безнадежден. От друга страна системното икономическо качество не се свежда и до някакво отделно свойство на икономическата система. Системното икономическо качество изразява цялостната характеристика на функционалното единство на нейните съществени свойства (в лицето на присъщата ѝ *икономическа емерджентност*), нейната вътрешна и външна определеност, относителната ѝ устойчивост, различието ѝ от останалите системи. Нито една икономическа система не се свежда до съвкупността от своите свойства, а тя е само техен носител.

Качествената характеристика на икономическата система зависи най-вече от нейната структура, от характера на връзките между нейните елементи в цялост и от техните свойства. Системното икономическо качество се свежда предимно до *икономическата структура* (*структурата на икономическата система*) и затова нейното изменение е обусловено от пренастройването на *системните икономически връзки* и от измененията в самите *системни икономически елементи*. Промяната на икономическото качество на системата настъпва когато количествените изменения надхвърлят *системната икономическа мяра* (когато нарушат *икономическия хомеостазис*) и това означава, че дадената икономическа система се превръща в друга (т.е. настъпва катастрофа, в частност *катастрофа на икономическата система*). Качествените изменения могат да се извършват на различни равнища: те могат да бъдат свързани с изменението на това, което е специфично за дадената икономическа система или пък за всички икономически системи от даден клас. Освен това качествените изменения могат да засегнат както дълбоката същност на системата, така и вариациите на нейното съществуване, изразяващи се в една или друга *системна икономическа форма* или *системно икономическо явление* [изобщо – едно или друго *системно икономическо проявление** (system economic manifestation)].

Системното икономическо количество (system economic quantity) е системна икономическа категория, която отразява външно, формално взаимоотношение на

икономическата система или на нейните части, а също така и свойства, свързани с тяхната величина, брой, степен на проявление на едно или друго свойство. Изразява мощността на *икономическото множество*, представляващо по определен начин икономическата система. Разглежда се още като пространствена (невремева или времева) определеност на икономическата система. Ако се перефразира Г. Ф. Хегел, може да се твърди, че системното икономическо количество е “равнодушната” страна на системното икономическо качество. За да се установи *количествената определеност* (quantity determinancy) на икономическата система, съставлящите я икономически компоненти се сравняват с определен еталон, наречен *икономическа мярка*. Процесът на икономическото познание се движи в посока от изследването на *икономическото качество* (economic quality) към *икономическото количество* (economic quantity) на системата и след това към *количествено-качествен икономически синтез* (quality-quantity economic synthesis). Икономическото количество се намира в *диалектическо единство* с икономическото качество. Това единство е *системната икономическа мяра*, формалният израз на която е икономическият хомеостазис. Изменението на количествената определеност на икономическите системи до определена граница или праг (до системната мяра) не предизвиква промяна в тяхното качество. След тази граница количествените изменения нарушават икономическия хомеостазис и пораждат качествени изменения в икономическите системи (системните количествените изменения в икономиката преминават в качествени), включително могат да доведат и до тяхното разрушаване.

Системна икономическа мяра

Системната икономическа мяра (system limitary economic measure) е икономическа категория, която възниква в резултат на диалектическия синтез на системното икономическо качество със системното икономическо количество на някаква икономическа система или на икономически системи от даден клас. Тя е системно-икономическо проявление на по-общото понятие за *мяра* (limitary measure). Според Хегел “Мярата е качествено определеното количество, преди всичко като непосредствено; тя е определено количество, с което е свързано някакво налично битие или качество”. Увеличаването или намаляването на количеството на дадено качество на икономическата система *само до определена граница* остава безразлично за даденото качество, а по-нататък довежда до неговата гибел. Икономическото качество на системата преминава през различни свои моменти (степени на изменение, на динамика), докато не се изчерпи и не достигне до своето отрицание, отстъпвайки място на икономическото количество. Така и икономическото количество на системата постепенно изчерпва себе си, превръщайки се в икономическо качество, т.е. до такова качество, което е поело в себе си всички *количествени съотношения* (quantity ratio) на системата. В системната икономическа мяра икономическото качество и икономическото количество на системата са относително самостоятелни и относително свързани помежду си. Развитието на едното и на другото е възможно само в определени граници, разрушаването на които е разрушаване на самата системна икономическа мяра, следователно и на дадената икономическа система в присъщото ѝ качество. Последователното възникване на различни икономически мери в процеса на количественото изменение (увеличаване или намаляване) на

икономическата система образува *възлова линия* (main line) на утвърждаване на дадената системна икономическа мяра при нейното развитие.

Икономическа мярка

Идентифицирането на системното икономическо количество се извършва чрез използването на *икономическата мярка* (economic measure). Същностната определеност на последната, от своя страна, се извежда от понятието за *крайно-адитивна икономическа мярка** (finitely-additive economic measure – последното е същото като *крайно-адитивна мярка на икономическо множество*). Под крайно-адитивна икономическа мярка m трябва да се разбира такава отрицателна *крайно-адитивна функция на икономическо множество** (finitely-additive function of economic set), при която $m(\emptyset) = 0$ ($\emptyset$ е знакът за *празно множество*). Областта на определението E_m на крайно-адитивната икономическа мярка може да бъде полупръстен, пръстен или σ -пръстен от икономически множества (по-слабото определение, каквото е това на адитивната икономическа мярка, е частен случай на определението за крайна адитивност). Ако (1) m е крайно-адитивна икономическа мярка на множествата E , (2) $E_1, E_2, \dots, E_n$ принадлежи на областта на определението на крайно-адитивната икономическа мярка и (3) $E \subset \bigcup_{i=1}^n E_i$, тогава е в сила зависимостта

$$m(E) \leq \sum_{i=1}^n m(E_i).$$

Крайно-адитивната икономическа мярка m_2 с област на определението E_{m_2} е *продължение на крайно-адитивната икономическа мярка** (finitely-additive economic measure extension) m_1 с област на определението E_{m_1} , ако $E_{m_2} \supset E_{m_1}$ и $m_2(E) = m_1(E)$ при $E \in E_{m_1}$.

Икономическата мярка е крайно-адитивна икономическа мярка, която притежава свойството на *изброима адитивност* (enumerable additivity). Да приемем, че X е някакво икономическо множество, а E е някакъв клас от негови икономически подмножества. Неотрицателната икономическа функция γ на тези подмножества (която може и да не е крайна), която е определена в E , а именно

$$\lambda\left(\bigcup_{i=1}^n E_i\right) = \sum_{i=1}^n \lambda(E_i),$$

където

$$E_i \in E, \bigcup_{i=1}^n E_i \in E, E_i \cap E_j, i \neq j,$$

е *адитивна функция на икономическо множество** (additive function of economic set), когато $n = 2$, *крайно-адитивна функция на икономическо множество** (finitely-additive function of economic set), когато n е коя да е крайна величина, и *изброимо-адитивна функция на икономическо множество** (numerable-additive function of economic set), когато $n \leq \infty$. От своя страна съвкупността P от подмножества на икономическото множество X може да се нарече *полупръстен от икономически множества** (semi-ring from economic sets), ако: (1) $\emptyset \in P$; (2) $E_1, E_2 \in P \Rightarrow$

$E_1 \cap E_2 \in P$; (3) от $E, E_1 \in P, E_1 \subset E$ произтича, че $E = \bigcup_{i=1}^n E_i, E_i \cap E_j = \emptyset$, при $i \neq j$,

$E_i \in P, i = 1, 2, \dots, n, i < \infty$. Съвкупността R от подмножества на икономическото множество X може да се нарече *пръстен от икономически множества** (ring from economic sets), ако: (1) $\emptyset \in R$; (2) $E_1, E_2 \in R \Rightarrow E_1 \cup E_2 \in R, E_1 - E_2 \in R$. И накрая съвкупността L от подмножества на икономическото множество X може да се нарече *σ -пръстен от икономически множества** (σ -semi-ring from economic sets), ако:

(1) $\emptyset \in P$; (2) $E_1, E_2 \in L \Rightarrow E_1 - E_2 \in L$; (3) $E_i \in L, i = 1, 2, \dots \Rightarrow \bigcup_{i=1}^{\infty} E_i \in L$. Тези

зависимости показват, че пръстенът от икономически множества е по-общо понятие от икономическия σ -пръстен и следователно всеки σ -пръстен от икономически множества е частен случай на пръстен от икономически множества. От своя страна полупръстенът от икономически множества е по-общо понятие от *икономическия пръстен** (economic ring) и следователно всеки пръстен от икономически множества е частен случай на полупръстен от икономически множества.

Икономическата мярка е крайно-адитивна икономическа мярка, която притежава свойството на изброима адитивност. Крайно адитивна икономическа мярка, която не притежава това свойство, **не е икономическа мярка**. Икономическа мярка с област на определението E_m е *крайна икономическа мярка** (finite economic measure) [т.е. *крайна мярка на икономическо множество** (finite measure of economic set)], ако $m(E) < \infty$ за всяка $E \in E_m$, респ. е *σ -крайна икономическа мярка** (σ -finite economic measure) [т.е. *σ -крайна мярка на икономическо множество** (σ -finite measure of economic set)], ако за всяка $E \in E_m$ съществува такава последователност от икономически множества $\{E_i\}$ от E_m , щото $E \subset \bigcup_{i=1}^{\infty} E_i, m(E_i) < \infty, i = 1, 2,$

... Дадена икономическата мярка е *напълно-крайна икономическа мярка** (fully-finite /complete-finite/ economic measure) [т.е. *напълно-крайна мярка на икономическо множество** (fully-finite /complete-finite/ measure of economic set)], ако тя е едновременно крайна и $X \in E_m$. От своя страна дадена икономическата мярка е *напълно- σ -крайна икономическа мярка** (fully- σ -finite /complete-finite/ economic measure) [т.е. *напълно σ -крайна мярка на икономическо множество** (fully- σ -finite /complete-finite/ measure of economic set)], ако тя е едновременно σ -крайна и $X \in E_m$.

Двойката (X, L) , където X е икономическо множество и L е такъв σ -пръстен на негови подмножества, щото $\bigcup_{E \in L} E = X$, е *измеримо икономическо пространство** (measurable economic space). Тройката (X, L, μ) , където (X, L) е измеримото икономическо пространство, а μ е икономическата мярка на съвкупността L (дефинирана по-горе) от подмножества на икономическото множество X , е *икономическо пространство с мярка** (measurable economic space with measure). Икономическо пространство с напълно крайна мярка μ , което е нормирано при условието $\mu(X) = 1$, е *вероятностно икономическо пространство** (probabilistic economic space). В условията на измеримо икономическо пространство (X, L) или на икономическо прост-

ранство с мярка (X, L, μ) множествата от L са *измерими икономически множества** (measurable economic sets).

5. СИСТЕМНА ИКОНОМИЧЕСКА СЪЩНОСТ, СИСТЕМНО ИКОНОМИЧЕСКО ЯВЛЕНИЕ И СИСТЕМНО ИКОНОМИЧЕСКО СЪДЪРЖАНИЕ И СИСТЕМНА ИКОНОМИЧЕСКА ФОРМА

Системната икономическа същност (system economic essence) (същото като *същност на икономическата система*) е вътрешната определеност на икономическата система. Тя е непосредствено неизразимата (непосредствено невидимага, скритата) определеност на икономическата система, която обаче е опосредствено изразима (опосредствено видима, открита) посредством *системното икономическо явление*. Представлява една от двете разновидности на *системната икономическата същина*¹. Системната икономическа същност се разкрива чрез системното икономическо явление. Тя *се снем*а в системното икономическо явление: системното икономическо явление е системната икономическа същност в смет вид.

От своя страна *системното икономическо явление* (system economic phenomenon) (същото като *явление на икономическата система*) е външната определеност на икономическата система. Тя е непосредствено изразимата (непосредствено видимата, откритата) определеност на икономическата система и наред с това – опосредствено изразяваща същностната икономическа определеност. Представлява една от двете разновидности на *системното икономическо проявление*². Системното икономическо явление е *начинът на изразяване* (в т.ч. и на измерване) на *икономическата същност*. Икономическата същност и икономическото явление са категории на *икономическата изразимост* (economic expressibleness) (на изразимостта на икономическите обекти и на икономическите системи), като в частност представляват относително различни степени (равнища) на тази изразимост.

Системното икономическо съдържание (system economic content – същото като *съдържание на икономическата система*) е нейното *вътрешното състояние*. Представлява една от двете разновидности на *системната икономическата същина*. То е не само *системния икономически субстрат*, но и единството на всички съставни елементи на икономическата система, на нейните свойства, вътрешни

¹ *Системната икономическа същина** (system economic matter) (същото като *същина на икономическата система**) най-общо е нейното вътрешно битие. Тя е общо понятие за *системна икономическа същност* и *системно икономическо съдържание* (изобщо икономическата същност и икономическото съдържание са двете основни разновидности на икономическата същина). Последната представлява или икономическа същност, или икономическо съдържание, или и двете заедно.

² *Системното икономическо проявление** (system economic manifestation) (същото като *проявление на икономическата система**) най-общо е нейното външно битие. Тя е общо понятие за *системно икономическо явление* и *системна икономическа форма* (изобщо икономическото явление и икономическата форма са двете основни разновидности на икономическото проявление). Последното представлява или икономическо явление, или икономическа форма, или и двете заедно.

процеси и връзки и затова определя нейната *икономическа специфика*. Начинът на съществуване на икономическото съдържание е *икономическата форма*. Икономическото съдържание и икономическата форма са категории на *съществуването на икономическата система* (economic system subsistence), като в частност представляват относително различни степени (равнища) на това съществуване. Системното икономическо съдържание **се сменя** в системната икономическа форма: системната икономическата форма е системното икономическо съдържание в смет вид.

Икономическата форма (system economic form – същото като *форма на икономическата система*) е **начинът на съществуване** на нейното икономическо съдържание (на *системното икономическо съдържание*). Представлява една от двете разновидности на *системното икономическо проявление*. Икономическата форма е **организацията** на икономическото съдържание, системата от устойчиви икономически връзки (тяхната подреденост), изразява се в *икономическата структура* и в *икономическото многообразие* и определя *характера на икономическата система*. Системната икономическа форма е начинът на съхраняване на *икономическия хомеостазис* на системата.

Системна икономическа възможност и системна икономическа действителност

Системната икономическа възможност и системната икономическата действителност са системни икономически категории, отразяващи две основни степени на развитието (следователно и на динамиката) на всяка динамична икономическа система. *Системната икономическа възможност* (system economic possibility) е обективно-съществуващата *тенденция на развитието* (development tendency) на икономическата система; тя възниква върху основата на една или друга *икономическа закономерност* (economic regularity; economic objective law) на развитието на системата и отразява тази закономерност. *Системната икономическата действителност*¹ е обективно-съществуващото единство на закономерностите на икономичес-

¹ *Икономическа действителност* (economic reality) е икономическото битие в цялото многообразие на неговите връзки, страни, отношения, в цялата му конкретност. Тя се разкрива се като съвкупност от реално съществуващи *икономически предмети* (в т.ч. *икономически обекти, икономически системи, икономически явления, икономически процеси* и т.н.), разбира на нейното (на съвкупността и на съставлящите я икономически предмети) саморазвитие и в нейната конкретна *икономическа същност*. Тя може да бъде както *обективна икономическа действителност* (objective economic reality – вън и независимо от човешкото съзнание), така и *субективна икономическа действителност* (subjective economic reality), която е отражението на обективната икономическа действителност в човешкото съзнание. Разновидности на икономическата действителност са *обектната икономическа действителност* (object economic reality – действителността при икономическия обект) и *системната икономическа действителност* (действителността при икономическата система). Обектната икономическа действителност е обективната икономическа действителност, разглеждана във взаимоотношението ѝ със субективната. Системната икономическа действителност е част от субективната, тя е отражение на обективната икономическа действителност в човешкото съзнание, което (отражение) притежава определени системообразуващи икономически свойства.

ките взаимовръзки на развитието на икономическата система и на всички нейни проявления. Според Хегел действителността е станалото непосредствено единство на същността и съществуването или на вътрешното и външното; действителността е конкретното единство на същност и явление, действителността е по-конкретна, отколкото битието, съществуването, същността и възможността.

Според К. Маркс възможността съществува обективно и се развива в действителността. Системната икономическа възможност и системната икономическа действителност са съотносителни икономически категории. В икономическото развитие икономическата възможност се превръща в икономическа действителност, пример за което е превръщането на едно качествено състояние на икономическата система в друго. Системната икономическа възможност е по-бедно и по-абстрактно понятие, докато системната икономическа действителност е по-богато и по-конкретно понятие. Всяка нова икономическа система възниква не внезапно и безпричинно, а като резултат от превръщането на някаква друга икономическа система, в която първоначално новата система е съществувала като тенденция, като възможност, преди да е станала действителност. В този смисъл системната икономическа действителност е степен на развитието на всяка икономическа система.

Всяка икономическа система е взаимосвързана с множество други икономически системи. Съответно на множеството от *системни икономически взаимодействия* във всяка икономическа система се пресичат множество закономерности на развитието. Следователно, при икономическата система съществува множество от тенденции на икономическото развитие, множество от икономически възможности, които могат да бъдат съществени или несъществени в зависимост от характера на закономерностите, върху основата на които възникват и които те изразяват. Взаимодействието и борбата на различните и противоположни системни икономически тенденции води до образуването на някаква *обща икономическа тенденция* (general economic tendency) или до налагането на една от тенденциите. Тази обща (или наложил се) *системна икономическа тенденция* (system economic tendency) си прокарва път сред другите и се превръща в господстваща, всеотрядно се проявява и преобразува икономическата система: ***системната икономическата възможност се превръща в системна икономическа действителност***. Осъществяването на една системна икономическа възможност означава, че всички други системни икономически тенденции са несъществени.

Системната икономическа възможност е това, като може да стане, но може и да не стане като системна икономическа действителност. Затова, ако в една плоскост (в едно *икономическо пространство*) системната икономическа възможност е противоположна на системната икономическа действителност, то в друга плоскост (в друго икономическо пространство) тя е противоположна на *системната икономическа невъзможност* (system economic impossibility – на това, което не може да стане системната икономическа действителност) и едновременно с това – противоположна на *системната икономическа необходимост* (на това, което не може да не стане системната икономическа действителност). Икономическата възможност е това, което, от една страна, не е икономически невъзможно, а от друга – не е икономически необходимо. В границите от икономическата невъзможност до иконо-

мическата възможност са заключени различни по *икономическо качество* и *икономическо количество* видове възможности.

В зависимост от характера на закономерността, която лежи в основата на една или друга системна икономическа възможност, последната може да бъде абстрактна (формална) и конкретна (реална). *Абстрактната икономическа възможност* (abstract economic possibility) би могла да се осъществи само при отсъствието на всички други икономически възможности на системата и само при отвлечането от тях тя се разглежда като възможност [заедно с това тя е и *формална икономическа възможност* (formal economic possibility), тъй като е мислима само със съгласието на законите на формалната логика, т.е. е непротиворечиво мислима]. *Конкретната икономическа възможност* (concrete economic possibility) [*реалната икономическа възможност* (real economic possibility)] се осъществява при наличието и при отчитането на всички други икономически възможности на системата, тъй като се съгласува с обективните икономически закони, които действат в дадена конкретна системна икономическа ситуация. Различието между абстрактната и конкретната икономическа възможност количествено се изразява в понятието за *икономическа вероятност*. Абстрактната и конкретната икономическа възможност се превръщат в системна икономическа действителност; те са различни в количествено отношение, но това са такива количествени различия, които преминават в *системно икономическо качество*. Затова превръщането на системната икономическа възможност в системна икономическа действителност е преминаване в ново качествено състояние на икономическата система.

Допълнение:

ИКОНОМИЧЕСКА ВЕРОЯТНОСТ

Икономическата вероятност (economic probability) е централно понятие за характеризиране на поведението на *стохастичната икономическа система* (stochastic /random/ economic system – означавано с P или с p). Тя е *вероятност на поведението на икономическата система*, която се намира в зависимост както от своето вътрешно състояние и структура, така и от характера и спецификата на въздействията на околната икономическа среда; т.е. е икономически индуцирана вероятност, вероятност, определена в икономическата среда и за икономическата среда. Като се имат предвид общите определения, които *теорията на вероятностите* дава, икономическата вероятност може да бъде тълкувана (интерпретирана) по три начина.

Първо, тя е числена мярка на обективната *възможност* (possibility) за осъществяването на едно *случайно икономическо събитие*¹ (в т.ч. и при провеждането на

¹ *Случайното икономическо събитие* (stochastic /accidental, random/ economic event) е такова *икономическото събитие* A , което при дадени условия може както да се осъществи, така и да се осъществи, като има определена икономическа вероятност $p(A)$ ($0 \leq p \leq 1$) да настъпи при тези условия. Вероятността $p(A)$ се проявява чрез (без да е равна на) абсолютната честота на случайното икономическо събитие $N(A)$, която показва колко пъти то настъпва при дадените условия. Относителната честота на случайното икономическо събитие A е отношението $N(A) : N$ между неговата абсолютна честота $N(A)$ и общият брой N

вероятностен икономически експеримент, опит, изпитание) при едни или други определени икономически условия. Характеризира обективно съществуващата връзка между икономическите условия и случайното икономическо събитие. Икономическата вероятност може да се разглежда още като *математическо икономическо очакване* (mathematical economic expectation) на относителния дял (относителната честота) на появата на случайното икономическо събитие при провеждането на експеримент в общия брой на всички икономически опити (изпитания).

Второ, тя е отношение между количеството на шансовете или изходите, благоприятстващи осъществяването на дадено икономическо събитие [броят на благоприятстващите шансове се нарича *абсолютна честота на случайното икономическо събитие* (absolute frequency of the stochastic /random/ economic event)], и общото количество на благоприятстващите и неблагоприятстващите шансове на това събитие. Това е класически подход към определението на икономическата вероятност.

Трето, тя е *статистическа икономическа вероятност* (statistical economic probability) [или още *честотната икономическа вероятност** (frequency economic probability)], която се определя при провеждането на стохастични изпитания (опити): при достатъчно голям брой на икономически изпитания честотата на случайното икономическо събитие A се приближава към някаква величина, която съгласно със *закона за големите числа* се приема за вероятност p_A на икономическото събитие. Под *стохастично икономическо изпитание* (stochastic /statistical/ economic trial – *стохастичен икономически експеримент*, опит) се разбира комплексът от условия, при които може да се осъществи или да не се осъществи случайното икономическо събитие, т.е. резултатът от изпитанието не може да се предскаже предварително. Икономическата вероятност изразява диалектичната връзка между *икономическата случайност* и *икономическата необходимост* и показва, че средният резултат при голямо количество случайни икономически явления не е случаен и може да бъде предвиден с голяма степен на определеност.

Като съществуваща непосредствено системната икономическа действителност е различна от системната икономическата същност, а като съществуваща закономерно системната икономическа действителност е различна и от системното икономическо явление. Системната икономическата действителност е синтез (*икономически синтез*) на системната икономическа същност и системното икономическо явление. Затова при разглеждането на системната икономическа действителност могат да се извеждат на преден план една или друга нейна страна.

Както беше посочено, икономическата възможност и икономическата действителност са две различни степени на развитието на икономическата система. Икономическата възможност възниква в дадена икономическа действителност и се реализира в нова икономическа действителност на системата; *икономическата възможност представлява икономическото бъдеще в икономическото настояще* (проектирано в настоящето на икономическата система). В тази относителност на икономическата възможност и на икономическата действителност се проявява *непрекъс-*

на повтаряне на дадените условия. С нарастването на числото N относителната честота $N(A) : N$ на случайното икономическо събитие започва да клони към неговата вероятност $p(A)$.

натостта на икономическото развитие (следователно и непрекъснатостта на икономическата динамика) на икономическата система. Системната икономическата действителност е единство на *външното и вътрешното в икономическата система*¹, тя е богато, развито *икономическо цяло*. Но осъществяването на икономическата възможност е процес на подчиняване, на преобразуване на дадена икономическа действителност, на превръщането ѝ в нова, където предишната системна икономическа тенденция става за нея господстваща икономическа закономерност. Така че различието и противоположността между системната икономическа възможност и системната икономическа действителност включва техните взаимни преходи.

Превръщането на икономическата възможност в икономическа действителност зависи от определени условия (в т.ч. и най-вече от определени икономически условия). Тези условия са вътрешните и външните връзки (в т.ч. и най-вече вътрешните и външните *икономически връзки*, разглеждани като *ингредиентни икономически въздействия*) на икономическата система в тяхното отношение към дадената възможност. Системната икономическа възможност като тенденция на развитието изразява някаква системна икономическа необходимост, но условията на реализацията на възможността се проявяват по отношение на нея като нещо външно и случайно. Затова реализацията на системната икономическа възможност е резултат от проявлението както на икономическата необходимост, така и на икономическата случайност. Следователно и системната икономическа действителност е vyplъщение на едното и другото. Освен това е необходимо да се различават икономическа възможност, която обе-

¹ *Външното и вътрешното в икономическата система* (external and internal in economic system) са икономически категории, отразяващи две страни на единната икономическа система, които (страни) са различни по дълбочината и значимостта на *икономическите връзки* на системата. *Външното в икономическата система* (external in economic system) е (1) това, което характеризира икономическата система от нейната повърхностна страна: в този смисъл външното са тези страни и свойства, които се изиявяват в *икономическото взаимодействие* с икономически системи от други съвкупности на отношения; (2) необходимо условие за съществуването и развитието на която и да е икономическа система. В противоположност на външното *вътрешното в икономическата система* (internal in economic system) е това, което характеризира нейната собствена природа, съдържание и своеобразие. Вътрешното характеризира икономическата система откъм тези нейни свойства и отношения, които съставят нейната основа, закона на нейната динамика, движение и развитие. Външната и вътрешната страна на икономическата страна се намират в диалектическо икономическо единство; те взаимнопроникват едно в друго. В това единство определящото е вътрешното, тъй като всяко развитие (в т.ч. и икономическото) има за свой източник саморазвитието. В процеса на *икономическото познание* (economic cognition) движението е в посока от външното към вътрешното: отначало се осмислят по-малко съществените външни страни на икономическата система, той като чрез външното се скрива вътрешното, т.е. същността на *икономическия закон*, причината на *икономическите явления и икономическите процеси*; впоследствие вътрешното встъпва като една от степените на научното познание на *системната икономическа действителност*. Да се разкрие вътрешното в икономическата система означава да се разкрие заключеното в нея основание за всички произтичащи от нея изменения при взаимодействието ѝ с другите икономически системи.

зателно се превръща в икономическа действителност, и такава, която необезателно се превръща в действителност на икономическата система.

Допълнение:

ЧАСТ И ЦЯЛО В ИКОНОМИКАТА

Частта и цялото в икономиката (part and whole in economy) са *икономически понятия* (economic conceptions), които изразяват отношението между някакво множество от *икономически обекти* (респ. множество от *елементи* на отделен икономически обект) и зависимостта, която ги обединява в определен *системен икономически обект* (чието отражение в човешкото съзнание е *икономическата система*) и предизвиква появата в това множество на нови (общосистемни, интегративни) свойства, които не са присъщи на отделните обекти (елементи). В контекста на тази зависимост отделните икономически обекти (елементи) встъпват в качеството си на части на *икономическото цяло* (economic whole). Понятията за част и цяло в икономиката характеризират насочеността на *движението на икономическото познание* (motion of economic cognition), което (а) започва от даден икономически обект, (б) след което той се разбива на части и те се подлагат на икономически анализ, и (в) накрая в *икономическото мислене* се завършва с *икономически синтез*, т.е. с възпроизвеждане в съзнанието на икономическия обект като *конкретно икономическо цяло* (concrete economic whole), т.е. като икономическа система. Затова понятията за част и цяло в икономиката са свързани с проблемите на *целостността на икономическата система* и имат определящо значение по отношение на стратегията на научното икономическо познание.

Смята се, че закономерностите на познанието на цялостните икономически обекти за първи път са формулирани от К. Маркс в неговите “Икономически ръкописи от 1857-1859 г.” (*Маркс, К., Енгелс, Фр.* Съчинения, т. 46, част I и част II. Издателство на БКП, С., 1978). Освен това, като осмисля критично немската класическа философия, К. Маркс формулира принципите на изучаването на органически цялото, които се изразяват най-вече чрез *издигането от абстрактното към конкретното* и чрез диалектическото разбиране за анализа и синтеза (и особено чрез тяхното приложение в икономическото познание). Той полага и основите на научното изследване на обществото (в т.ч. и на икономиката) като цяло.

Методологическа основа за рационално изясняване и за научно изследване на зависимостта между частта и цялото в икономиката е диалектическата философия. Като се използват нейните принципи и методи, се доказва, че при *сложните икономически обекти* (complex economic objects) цялото не може да се сведе до сума от неговите части. Нещо повече, може да се покаже, че решение на този системен проблем не е твърдението, според което икономическото цяло е по-голямо от сумата (обикновена съвкупност) на своите части (схващане, наричано понякога *хολизъм*), тъй като по този начин неправомерно се предполага наличието на *адитивност* (additivity – сумируемост) на свойствата на цялото (каквто е например елементарният случай с *адитивната икономическа система*). Това предположение е несъвместимо с понятието за *икономическа цялостност*. Решението се състои в

разбирането, че икономическото цяло се свежда до нови (общосистемни) свойства, които не са присъщи на отделните икономически части, но които възникват в резултат на тяхното взаимодействие в определена *система от икономически връзки* (system of economic connections). Посочената характеристика на икономическата цялост се разглежда като свойство на *икономическа интегративност* (economic integrity). Чрез схващането за икономическа интегративност могат да се разбират специфичните черти на икономическото цяло, към които (ако се използват по-общите постановки в *Блауберг, И. В., Юдин, Б. Г. Понятие целостности и его роль в научном познании*. М., 1972) например спадат възникването на новото в икономическото развитие и възникването на нови структурни равнища в *йерархичността на икономическата система* (hierarchicality of the economic system).

В проблема за частта и цялото в икономиката се съдържат известни логически противоречия. Те могат да се обобщят във въпроса, дали икономическото цяло предшества икономическите части или е обратното. Тук трябва да се има предвид виждането на Г. Ф. Хегел, че нито една от тези две страни не могат да се разглеждат една без друга. Така че: икономическото цяло е немислимо без своите части, а икономическата част извън икономическото цяло вече не част, а е друг икономически обект, защото в цялостната икономическа система *икономическите елементи* (респ. *икономическите подсистеми*) изразяват природата на икономическото цяло и придобиват специфичните за него *икономически свойства* (тук е валидно мотото на Анаксагор, че във всичко има всичко). Между частите на органически икономическото цяло, както и между икономическите части и икономическото цяло, съществуват не само и не просто функционални зависимости, но много по-сложна система от разнокачествени икономически връзки и зависимости, към които се числят структурни, генетични, субординационни, управленски и т.н. връзки и зависимости, при които икономическата причина и следствие образуват затворен кръг (*затворен икономически контур*, който осмисля с помощта на понятието за *обратна икономическа връзка*), така че икономическата причина може да бъде едновременно и предпоставка и следствие. Особено важно е разбирането, че *целостният подход* (wholeness approach) (следователно – и структурният) в икономиката не е алтернатива на нейното причинно обяснение, тъй като той само показва недостатъчността на еднозначната (респ. на еднопосочната) *икономическа причинност* (economic causality) при анализа на системата от връзки в *сложните икономически системи*. От своя страна самият принцип на структурната икономическа интерпретация може в определен смисъл да се разглежда като развитие на принципа на икономическата причинност.

Съвременното икономическо познание разрешава и системно-икономическия *гносеологичен парадокс* за това, как да се опознае икономическото цяло по-рано от неговите части, ако се предполага задаването на икономическите части по-рано от цялото (положение, което е свързано с *парадокса на многоравнищността на икономическата система*). Тук трябва да има предвид положението, че познанието на икономическите части и цяло се извършва *едновременно*. Като се изолират частите, те се анализират като елементи на икономическото цяло в качеството му на икономическа система, а в резултат на икономическия синтез икономическото цяло се

интерпретира като диалектически разчленено (разбито), което се състои от икономическите части. В този контекст изучаването на частите е възможно единствено и само чрез изучаването на икономическото цяло. От друга страна, резултатите от икономическото изследване на частите се включват в системата на икономическото познание само в качеството им на ново знание за икономическото цяло.

Допълнение:

ИКОНОМИЧЕСКО ПОЗНАНИЕ, ИКОНОМИЧЕСКО МИСЛЕНЕ И ИКОНОМИЧЕСКО ЗНАНИЕ

Икономическото познание (economic cognition) е постъпателен процес на придобиване на истинни *икономически знания* за *икономическата действителност*, последната разглеждана като съвкупност от *икономически предмети* (в т.ч. *икономически обекти*, *икономически системи*, *икономически явления*, *икономически процеси* и т.н.). То е процес на отразяване в познаващото съзнание на съществуващото вън и независимо от него *икономическо битие* (economic being). **Първо равнище** (изходен пункт) на икономическото познание са *икономическите възприятия* (economic perceptions) и *икономическите представи* (economic pictures) на хората, наблюдаващи (съзерцаващи) икономиката. Икономическите възприятия и икономическите представи обаче все още са само външната, несъществената страна на икономическите предмети (на икономическата действителност), някакво познаване на единичното в икономическото битие. Крайната задача на икономическото познание е достигането до вътрешната, съществената страна на икономическите предмети (в т.ч. и на системните икономически обекти), опознаването на *всеобщото в икономиката* (general in economy). Тази задача се решава чрез логическото *икономическо мислене*, което е **второто равнище** на икономическото познание и важно място при което заема *системният подход в икономиката*. Продукт на това второ равнище е *икономическото знание*, което се разглежда като цялостна и систематизирана съвкупност от научни понятия за *икономиката*, в т.ч. и най-вече – за икономическите закономерности и икономическите системи.

Икономическото мислене (economic thought /thinking/) е отделяне в човешкото съзнание на определени страни и свойства на отразяваните в него икономически предмети (в т.ч. икономически обекти, икономически системи, икономически явления, икономически процеси и т.н.) и поставяне на тези страни и свойства в съответстващи *икономически отношения* и *икономически връзки* с цел получаването на ново *икономическо знание* за предметите. В процеса на *икономическото познание* икономическото мислене възниква върху основата на определени чувствени образи и представи за икономиката, но не се свежда до тях, нито е проста съвкупност от тях. Икономическото мислене е **качествено нова** (в сравнение с чувственото възприятие) форма на икономическото познание – то е *логическо икономическо познание* (logical economic cognition), което е опосредствано (чрез оперирането с *икономическите понятия*) познание. Икономическото мислене, в отличие от чувственото отражение, отразява не само единичните икономически предмети и единичните

икономически свойства, но е и отражение на свойствата, които се явяват общи и съществени за много икономически предмети.

Знанието за общите и съществените икономически свойства дава възможност да се предвидят какви изменения ще настъпят в даден икономически предмет (в т.ч. и икономическа система) или клас от икономически предмети (системи) в резултат на възникването на нови условия. Икономическото мислене като логическа степен на икономическото познание постига своята цел – получаването на ново икономическо знание – и като прилага системния подход в икономиката. ***Идентичното икономическо мислене (а не икономическото псевдомислене) е винаги системно и системиращо икономическо мислене.***

Икономическото знание (economic knowledge) е цялостна и систематизирана съвкупност от научни понятия за икономическите предмети (в т.ч. и за икономическите системи) и за *икономиката* като цяло, в т.ч. и най-вече – за *икономическите закономерности*. То е резултат от *икономическото мислене* и висш продукт на *икономическото познание*. Икономическото знание е натрупано от човечеството в процеса на активното преобразуване на *икономическата действителност* и е насочено към нейното по-нататъшно познание и изменение.

6. СИСТЕМНА ИКОНОМИЧЕСКА НЕОБХОДИМОСТ И СИСТЕМНА ИКОНОМИЧЕСКА СЛУЧАЙНОСТ

Системната икономическа необходимост (system economic indispensability) е вътрешната закономерност на *икономическите системи*, това в *системната икономическата действителност*, което непременно трябва да се прояви при дадени условия. Тя е тип връзка между икономическите системи, която се определя от тяхната устойчива вътрешна основа и от съвкупността от условия на тяхното възникване, съществуване и развитие. Системната икономическа необходимост (в т.ч. и *икономическото понятие* за нея) започва да се развива със *системната икономическата случайност* (последната е степен на развитието), която е външната страна на системната икономическата действителност. Ако се перифразира Хегел, може да се твърди, че на равнището на формалната системна икономическа действителност (на степента на системната икономическа случайност) всичко е еднакво икономически възможно и икономически необходимо; на равнището (на степента) на реалната системна икономическа действителност икономическата необходимост получава реално съдържание, а икономическата случайност се оказва подчинена на икономическата необходимост. Системната икономическата необходимост е единство на *системна икономическа възможност* и *системна икономическа действителност*, тя е закономерно преминаване от първото към второто. Независимо от възможните случайности в икономиката (при функционирането на икономическите системи), винаги може да се открие напълно определена системна икономическа необходимост, която се изразява в основните тенденции на икономическата динамика и на икономическото развитие, а самите системни икономически случайности се оказват определени от реално съществуващата системна икономическа необходимост.

Дадената системна икономическа необходимост прави възможен само даден тип системни икономически случайности, а при смяната на необходимостта се сменя и типът на случайностите. Единството между системната икономическа необходимост и случайност на конкретното системно икономическо явление се намира във връзка с единството между *всеобщото в икономиката* и *единичното в икономиката*. От гледна точка на спецификата на *икономическото познание* при едни или други конкретни случаи системната икономическа необходимост може да има относителен характер – икономически необходимото в дадено отношение може да се окаже икономическа случайност в друго отношение и обратно. По правило икономическата необходимост не съществува в чист вид, а се открива само чрез научното изследване на маса от случайни икономически явления. Статистическите закони в икономиката са закони на разпределението на масовите *икономически събития* (economic events) и икономически явления, което (разпределение) встъпва в тях като системна икономическа необходимост. Статистическите закони изразяват системната икономическата необходимост във вид на количествени съотношения и винаги са свързани с определена *икономическа вероятност* от настъпването на едно или друго икономическо събитие. Мярата на вероятността за настъпването на отделното *икономическо събитие* в статистическите процеси е и мяра на системната икономическа необходимост. За отделните икономически събития икономическата мяра се проявява като икономическа вероятност, а за масата от икономически събития – като икономическа необходимост, изразена количествено.

Системната икономическа случайност (system economic accident) е такова положение в *системната икономическата действителност*, което е обусловено от стечението на външните за *икономическите системи* обстоятелства, за разлика от *системната икономическата необходимост*, която е обусловена от тяхната вътрешна природа. Системната икономическа случайност е това, което може да бъде и може да не бъде по отношение на икономическите системи, в отличие от системната икономическа необходимост, която обезателно трябва да се осъществи.

Допълнение:

ИКОНОМИЧЕСКО СЪБИТИЕ

Икономическото събитие (economic event) е двойка от елементи, която включва (1) *състоянието на икономическата система* към даден момент от времето или фиксирано по отношение на значението на някаква друга реална независима променлива и (2) *дадения момент от времето* или значението на другата реална независима променлива. Когато икономическото събитие се определя към даден момент от времето е налице *времево икономическо събитие* (temporal economic event), а когато се определя по отношение на някаква друга независима реална променлива, то е *невремево икономическо събитие** (non-temporal economic event). Когато не е посочено друго, под икономическо събитие се подразбира *времевото икономическо събитие*. И в двата случая то се фиксира от *фазовата точка на икономическото събитие** (phasic point in the economic event) в *многомерното фазово пространство на събитията в икономическата система** (phasic trajectory of the economic system).

Множеството от икономически събития (множеството от състояния на икономическо поведение), последователно подредени (насочени) във времето или по отношение на някаква друга независима реална променлива от числовата ос, представлява *поведението на икономическата система* (behaviour of the economic system – *икономическото поведение*), което, от своя страна, се изразява математически чрез *фазовата траектория на събитията в икономическата система** (phasic events trajectory in economic system). Когато насочеността на икономическото поведение се отчита по отношение на времето то е *времево икономическо поведение* (temporal economic behaviour), а когато е по отношение на друга независима реална променлива – *невремево икономическо поведение** (non-temporal economic behaviour). Когато не е посочено друго, под икономическо поведение се подразбира времево икономическо поведение. Разграничават се *вътрешно икономическо събитие** (internal economic event) и *изходно икономическо събитие** (output economic event).

Допълнение:

ВСЕОБЩО, ЕДИНИЧНО И ОСОБЕНО В ИКОНОМИКАТА

Всеобщото в икономиката (general in economy) е сходно, абстрактно-отвлечено от всички единични и особени *икономически предмети* (в т.ч. *икономически обекти, икономически системи, икономически явления, икономически процеси* и т.н.) *икономическо свойство*. То е абстрактно твърдение на много икономически предмети, намиращи се помежду си в *икономически отношения*, като свойствен на всички тях *икономически признак*¹, върху основата на който те мислено се обединяват в един или друг клас, икономическо множество или икономически род.

Единичното в икономиката (single in economy) е определен и ограничен в пространството и времето икономически предмет (в т.ч. икономически обект, икономическа система, икономическо явление, икономически процес и т.н., или съвкупност от ико-

¹ *Икономическият признак* (economic feature /attribute, symptom, indication/) е всичко онова, по което *икономическите предмети* (в т.ч. *икономическите обекти, икономическите системи, икономическите явления, икономическите процеси* и т.н.) са сходни един на друг или се отличават един от друг. Той е показател или страна на икономическия предмет, по който може да се узнае, определи или опише предметът. Негови разновидности са *обектният икономически признак* (object economic feature) (признакът на икономическия обект) и *системният икономически признак* (system economic feature) (признакът на икономическата система). Признаци, които принадлежат на много икономически предмети, са *общи икономически признаци* (general economic features), а такива, по които те се различават – *отличителни икономически признаци* (distinguishing economic features). *Същественият икономически признак* (matterful /essential, substantial/ economic feature) е икономически признак, който необходимо принадлежи на икономическия предмет (в т.ч. и на икономическата система) при всички условия; признак, без който даденият икономически предмет не може да съществува и който изразява коренната природа на предмета и го отличава от предметите от други *икономически видове* и *икономически родове*. Ако същественият икономически признак се изключи, даденото *икономическо понятие* за предмета се разпада и престава да съществува.

номически предмети от дадено качество), разглеждан в отношение както към самия себе си, така и към заобикалящата го *икономическа действителност* по неговата качествена определеност. Той е граница (в т.ч. и договорена граница) на количественото деление на дадено *икономическо качество*. Единичното в икономиката е определеност на икономическото качество вътре в самото себе си, т.е. еднородност (хомогенност) с предметите от същото качество, служеща като обективно основание за неговото количествено математическо изразяване. Единичното в икономиката е винаги продукт на *икономическите процеси*, които протичат по силата на икономическите закономерности. Появяването, изменението и изчезването на единичното в икономиката има място вътре в определени всеобщи (в т.ч. и във всеобщи икономически) условия, вътре в сложилите се взаимодействия (вкл. и *икономически взаимодействия*) с други икономически единици, т.е. вътре в *икономическата действителност*, която се управлява от конкретно-всеобщите икономически закони. В развиващата се икономическа действителност постепенно се извършва преминаване (превръщане) на единичното във *всеобщо в икономиката* и в *особено в икономиката* и обратно. По такъв начин единичното в икономиката реализира многообразието в единство и е необходима форма за развитие на икономическата действителност.

Особеното в икономиката (special in economy) е икономическа категория, която фиксира момента на единство между всеобщото и единичното в икономиката. То е група от икономически предмети (в т.ч. икономически обекти, икономически системи, икономически явления, икономически процеси и т.н.), обединени от някакъв общ *икономически признак* (economic feature /attribute, symptom, indication/). Може да се разглежда още като промездугъчно звено между всеобщото и единичното в икономиката, като се предполага, че всеобщото е по-широко от особеното, което от своя страна е по-широко от единичното. В единството между всеобщото и единичното особеното в икономиката встъпва като определено всеобщо и като неизключено от реалните връзки между икономическите предмети единично. В този смисъл особеното в икономиката включва и емпиричната единичност на икономическия предмет, и теоретичната необходимост от *икономическия закон*. В съответствие с това реалният икономически предмет като такъв, взет в неговата конкретна цялостност, е преди всичко особен икономически предмет, многостранно различен от други икономически предмети и също така многостранно свързан с тях. Само *икономическата абстракция* го поставя в неговата *икономическа необходимост* и всеобщност или в неговата изолираност и единичност. Като включва в своето *икономическо съдържание* многостранно единство на абстрактно противоположни *икономически определения*, особеното в икономиката по такъв начин е най-важен момент в движението на *икономическото познание*.

Допълнение:

ИКОНОМИЧЕСКО АБСТРАХИРАНЕ И ИКОНОМИЧЕСКА АБСТРАКЦИЯ

Икономическото абстрахиране (economic abstracting) е отделяне, мислено отвлечане (изолиране) на *съществени икономически признаци*, страни и връзки на *икономическия предмет* (в т.ч. на *икономическия обект*, *икономическата система*, *икономичес-*

кото явление, икономическия процес и т.н.) от несъществените, случайните, от такива, които затрудняват разглеждането на предмета на икономическото изследване. Въпросът за това, какво да се отдели при икономическото абстрахиране, се решава при всеки отделен, конкретен случай в зависимост преди всичко от природата на изучавания икономически предмет, тъй като **абстрахирането е движение в посока към неговата дълбочина**. Продукт на икономическото абстрахиране са *икономическите понятия* и *икономическите категории*. Способността към икономическо абстрахиране е едновременно и продукт, и предпоставка за развитието на икономическата наука и на научното икономическо мислене, което не може да проникне в дълбочината на икономическия предмет, ако временно не го разчлени на отделни страни и да ги изучи поотделно в чист вид, за да разбере цялото. В резултат на това мислено разделяне (мислено откъсване) на икономическия предмет от неговите свойства и отношения изследователят временно се откъсва от *икономическата действителност*. Разчленяването (разбиването) на първично-неразчленения чувствен образ на икономическия предмет, отделянето на определени негови свойства и отношения отразява някакъв реален момент от тази действителност, а именно **относителната независимост на икономическия предмет** от ред негови несъществени свойства и отношения.

Икономическата абстракция (economic abstraction) е резултатът от мислено отвлечане от едни или други определени свойства и отношения измежду множество от свойства и отношения на изследван конкретен икономически предмет. Може да се реализира във формата на чувствено-нагледен образ [като мисловен или като символен модел, във формата на *икономическо понятие* – при абстрахиране на съвкупност от свойства, страни и връзки на икономическия предмет (или на клас от икономически предмети), ядрото на което е знанието за *съществени икономически признаци*, съществени икономически свойства, страни или връзки на предмета (или на класа от предмети)], във формата на *икономическа категория* (последната като най-широко понятие в икономическата наука). Основни разновидности на икономическата абстракция са *обектната икономическа абстракция* (object economic abstraction – абстракцията при икономическия обект) и *системната икономическа абстракция* (system economic abstraction – абстракцията при икономическата система).

Допълнение:

ИКОНОМИЧЕСКО ПОНЯТИЕ И ИКОНОМИЧЕСКА КАТЕГОРИЯ

Икономическото понятие (economic conception) е цялостна съвкупност от икономически съждения за някакъв икономически предмет (в т.ч. икономически обект, икономическа система, икономическо явление, икономически процес и т.н.), ядрото на която (съвкупност) е съждението, отразяващо съществените признаци на предмета. Да се изобразят в мисълта съществените признаци на икономическия предмет – това означава той да бъде разбран. Икономическото понятие е продукт на икономическото абстрахиране: не е възможно да се състави икономическо понятие, без да се сравняват икономически предмети от един и същ клас. С помощта на абстрахирането се изолират общите икономически признаци на еднородни икономически предмети. Процесът на образуването на икономическите понятия обаче включва

още икономическия анализ и икономическия синтез на икономическите предмети, както и индуктивните и дедуктивните икономически умозаклучения. Във всяко икономическо понятие има: (а) съдържание (икономическо съдържание), което е съвкупност от съществените икономически признаци, и (б) обем (икономическо количество), който е съвкупността от икономически предмети, отразявани в понятието. Съобразно със закона за обратното отношение между съдържането и обема на понятието увеличаването на съдържанието на икономическото понятие намалява неговия обем и обратно. Икономическото понятие придобива своята пълна и завършена форма само в процеса на развитието на икономическите определения, само в състава на разгърнатото теоретично изграждане на определен комплекс от икономически явления. Отделните абстрактни определения са само отделни моменти на икономическото понятие: последното се изразява изключително чрез тяхното единство. Основни разновидности на икономическото понятие са обектното икономическо понятие (*object economic conception* – понятие, отнасящо за икономическия обект) и системното икономическо понятие (*system economic conception* – понятие отнасящо за икономическата система).

Икономическата категория (*economic category*) е крайно широко икономическо понятие, в което са изобразени най-общите и съществени икономически свойства, икономически признаци, икономически връзки и икономически определения на икономическите предмети и **при което не може по-нататък да се извършва** ново икономическо абстрахиране с цел извеждането на следващо и стоящо по-високо в йерархията на абстрахираното икономическо понятие. Икономическите категории са степени на познанието, които в икономическата наука образуват система. Системата от икономически категории (*economic categories system*) е съществено обобщение на всички икономически предмети, които съставят и изграждат икономическата действителност. Основни разновидности на икономическата категория са обектната икономическа категория (*object economic category* – категория, отнасяща за икономическия обект) и системната икономическа категория (*system economic category* – категория отнасяща за икономическата система).

Допълнение:

ИКОНОМИЧЕСКО ОПРЕДЕЛЕНИЕ

Икономическото определение (*economic definition*) е логическа операция, чрез която се разкрива съдържанието на икономическите понятия (в т.ч. и на икономическите категории). Икономическото понятие е цялостна съвкупност от икономически съждения (*economic sentences*) за някакъв икономически предмет (в т.ч. за някакъв икономически обект, икономическа система, икономическо явление, икономически процес и т.н.) или за някакъв клас от икономически предмети, ядрото на която (съвкупност) е съждението за съществените икономически признаци на предмета или на класа от предмети. Определението на икономическото понятие не може да обхване икономическия предмет всестранно и с изчерпваща пълнота. То отразява само най-общите и отличителни свойства на определяемия предмет. Негови разновидности са обектното икономическо определение (*object economic definition* – определението

при икономическия обект) и *системното икономическо определение* (system economic definition – определението при икономическата система).

При определяне на *икономически род*¹ и при *видово отличие* на икономическия предмет трябва да се спазват следните правила за формулиране на икономическото определение: (1) Икономическото определение трябва да бъде съразмерно, т.е. обемите на определяемото икономическо понятие и на икономическото понятие, посредством което се определя търсеното (даденото) понятие, трябва да съвпадат, да бъдат еднакви и съответствени. Нарушения на това правило са твърде тясното и твърде широкото определение на икономическото понятие. (2) Родовият икономически признак трябва да сочи най-близкото по-високо стоящо икономическо понятие, без да се пресича с него, с други думи, при определянето на търсеното икономическо понятие не трябва да се използва по-отдалечен икономически род. (3) Видовото отличие трябва да бъде икономически признак на предмета, свойствен само на даденото понятие и отсъстващ в другите понятия от същия икономически род; (4) Икономическото определение не трябва да съдържа порочен кръг, т.е. определяемото икономическо понятие не трябва да се определя с помощта на такова понятие, което от своя страна се определя посредством определяемото понятие. (5) Определението на понятието не може да бъде само отрицателно, тъй като целта на определението е да отговори на въпроса какво представлява от себе си даденият икономически предмет, отразяван в понятието (за което е необходимо се изредят в позитивна форма неговите съществени икономически признаци), а не да се посочват признаците, които не принадлежат на дадения предмет. (6) Икономическото определение не трябва да бъде логически противоречиво. (7) Икономическото определение трябва да бъде ясно, т.е. не трябва да съдържа двусмислености.

В случаите, когато съществените признаци на икономическия предмет не са още достатъчно изучени и икономическото определение е невъзможно (а и когато това не е необходимо), тогава се използват методи (прийоми), които го допълват. Такива методи са *икономическото обозначаване*, *икономическото обяснение** (economic explanation), *икономическото описание*, *икономическата характеристика*, *икономическото сравнение*, *икономическото различаване*. По-специално:

(1) *Икономическото обозначаване* (economic designation) е метод за запознаване с някакъв индивидуален икономически предмет на непосредствено икономическо

¹ *Икономическият род* (economic kind) е логическа характеристика на клас от *икономически предмети* (в т.ч. от *икономически обекти*, *икономически системи*, *икономически явления*, *икономически процеси* и т.н.), в състава на които влизат други класове икономически предмети, които са *икономически видове* на този род. Икономическият род показва само това, че даденото *икономическо понятие* е по-широко по обем, отколкото съпоставяното с него икономическо понятие. *Икономическият вид* (economic species) е всеки клас от икономически предмети, който влиза в обема на по-широк клас от икономически предмети, наричан икономически род. Икономическият вид е относително понятие: много видове икономически предмети са родови икономически предмети, обемът на които е по-малък, отколкото на класа икономически предмети, съставляващи дадения вид. Така че понятието икономически вид характеризира съотношение между обема, подчинението на по-малкия по обем клас от икономически предмети на по-големия по обем клас.

възприятие, когато икономическото определение (определението на *икономическото понятие* за предмета) е невъзможно или не е необходимо; то е същото като *икономическо посочване*, *икономическо локализиране*. Икономическото обозначаване способства за формирането на правилни представи за икономическия предмет, но не е непосредствено определение на понятието за него. Негови разновидности са *обектното икономическо обозначаване** (object economic designation) и *системното икономическо обозначаване** (system economic designation).

(2) *Икономическото описание* (economic description) се състои се в изброяване на редица *икономически признаци*, които повече или по-малко разкриват икономическия предмет. В икономическото описание се включват не само съществените икономически признаци, но и несъществените признаци на предмета. Негови разновидности са *обектното икономическо описание** (object economic description) и *системното икономическо описание** (system economic description).

(3) *Икономическата характеристика* (economic characterization) се състои в посочване на някакви външни особено забележими *икономически признаци* на предмета, които имат известно значение в някакво отношение. Негови разновидности са *обектната икономическа характеристика** (object economic characteristic) и *системната икономическа характеристика** (system economic characteristic).

(4) *Икономическото сравнение* (economic comparison) се употребява се когато икономическият предмет (респ. икономическото понятие за него) може да се съпостави с други икономически предмети (с други икономически понятия), които са сходни с него, и в резултат на което по-добре се пояснява даденият предмет (даденото понятие). Негови разновидности са *обектното икономическо сравнение** (object economic comparison) и *системното икономическо сравнение** (system economic comparison).

(5) *Икономическото различаване* (economic discrimination) се употребява при сравняване на икономическите предмети и понятия, като при него на първо място се отделят различните *икономически признаци*. Различието показва отличието на икономическия предмет не от всички други еднородни икономически предмети, а само от някои, които са най-сходни на тях, тъй като икономическото представяне на предмета се отличава от възприятието за него по това, че съдържа повече елементи за икономическо обобщение. Негови разновидности са *обектното икономическо различаване** (object economic discrimination) и *системното икономическо различаване** (system economic discrimination).

7. ИКОНОМИЧЕСКИ ХОМЕОСТАЗИС

Икономическият хомеостазис (economic homeostasis – същото като *хомеостазис на икономическата система*) е множество от количествени параметри (вътрешни и изходни), които описват основното качествено състояние на *икономическата система*. Той е формализиран израз на *системната икономическа мяра* (на количествено-качествената мяра на икономическата система). Под икономически хомеостазис се разбира още относително-устойчивото състояние на *динамично функциониране на икономическата система* (dynamic functioning of the economic system) [на извършващия се в нея *динамичен икономически процес* (dynamic eco-

nomіc process), респ. *ікономіческо движение* (economic motion)]. Той представлява границите, в които ікономіческата система може да се изменя (и ізобщо да осъществява определено *ікономіческо поведєние*), без да напуска вѣтрешноприсъщата ѝ качествєна определєност. Преобладаващо схващане за ікономіческия хомеостазис є, че той є оптималното състояніе на *ікономіческото равновєсіе* (economic equilibrium) вѣв функционірането на системата на обществото производство. Степєнта на формирането, установяването и развитието на ікономіческия хомеостазис съответства на осъществяването на различите форми на *динамичната устійчивост на ікономіческите системи*.

Допълнение:

ДИНАМИЧНА УСТОЙЧИВОСТ НА ІКОНОМИЧЕСКАТА СИСТЕМА

Динамичната устійчивост на ікономіческата система (dynamic steadiness /dynamic stability/ of the economic system) є способността (свойството) на ікономіческата система (по-спеціално на *динамичната ікономіческа система*) да функционира динамично (да променя вѣтрешните и ізходните *ікономічески вѣздействія*, т.є. да осъществява и да променя своєто *ікономіческо поведєние*) и да променя своите ікономічески параметри в границите на *установєния ікономіческия хомеостазис*. Динамичната устійчивост означава, че при негативно (дестабилизиращо) вѣздействуващи ѝ ізменєнія на вѣншната (околната) и на вѣтрешната среда ікономіческата система си осигурява стабилност чрез ізменєнія в собствєната си структура. Тя є єдно от необходіміте свойства на *кібернетичната ікономіческа система*. Основна предпоставка на динамичната устійчивост є наличиєто на *ємерджєнтност на ікономіческата система* (на *цїлєстност на ікономіческата система*). Система с такова свойство є *динамично-устійчива* /*динамично-стабилна*/ *ікономіческа система** (dynamically-steady economic system). Представлява єдна от разновідностите на *устійчивостта* /*стабилността*/ на *ікономіческата система* (steadiness /dynamic stability/ of the economic system) ізобщо. Іма два метода за установяване и поддържане на динамичната устійчивост на ікономіческата система – чрез *ізолиране на ікономіческата система** (isolating on the economic system – чрез *ікономіческо ізолиране*) и чрез *адаптиране на ікономіческата система* (adapting /adaptation/ of the economic system – чрез *ікономіческо адаптиране*), на което отговарят две нейни разновідности – *ізоляційна динамична устійчивост на ікономіческата система** (isolationary dynamic steadiness of the economic system – на която съответствува понятиєто за *ікономіческа система с ізоляційна ікономіческа устійчивост*) и *адаптаційна динамична устійчивост на ікономіческата система** (adaptationary dynamic steadiness of the economic system – на която съответствува понятиєто за *ікономіческа система с адаптаційна ікономіческа устійчивост*). І при двата случая се включват специфічни механизми на *динамичната устійчивост на ікономіческата система*¹.

¹ Механизмът на *динамичната устійчивост на ікономіческата система** (dynamic steadiness mechanism of the economic system – същото като *механизъм на динамичната ікономіческа устійчивост*) є *ікономічески механизъм* (economic mechanism), чрез който се

Икономически хомеостазис и устойчиво равновесие на икономическата система

Икономическият хомеостазис характеризира устойчивото и равновесно *функциониране на икономическата система* в изменящата се социална среда. Терминът *хомеостазис* (homeostasis) първоначално е въведен в биологията, където се използва за определяне на свойството на дадена система да запазва неизменни значенията на *съществените параметри* (essential /substantial/ parameters – определящи основното качество на системата) в процеса на взаимодействието ѝ с външната среда. Като се вземат под внимание особеностите на икономическите и социалните системи, които се отнасят към класа на самоорганизиращите си системи (последните с течение на времето променят своята структура), се възприема разширена трактовка на икономическия хомеостазис. Той вече се разбира не като неизменност на икономическите параметри на системата, а като неизменност на съотношението между икономическата система и външната (заобикалящата я) среда. Икономическият хомеостазис се проявява във факта, че правилата, преобразуващи въздействията на външната среда в значения на *съществените параметри на икономическата система* (essential /substantial/ parameters of the economic system) [на *съществените икономически параметри* (essential /substantial/ economic parameters)], са неизменни. Като пример могат да се посочват *оптималните икономически системи* (optimal economic systems). При наличието на определени ограничителни условия поведението на оптималната икономическа система се определя от правилото за оптимизация на дадена *целева икономическа функция* (objective economic function) [последната е математическата форма на *целта на икономическата система* (economic system goal), което е оптималното значение на целевата функция е *икономическият оптимум* (economic optimum)]. Измененията на външната среда се компенсират така, че целевата функция (която е съществената икономическа променлива) приема оптимално си значение, т.е. достига до икономическия оптимум¹.

Икономически хомеостазис и икономически закони

Вмествайки се в границите на икономическия хомеостазис, едновременно с това *поведението на икономическата система* е обусловено и от икономическите закони, действащи през дадения исторически етап от общественото развитие, при който

установява и реализира (осъществява) *динамичната устойчивост на икономическата система* (*динамичната стабилност на икономическата система*). Такава роля изпълнява стабилизиращото *сходящо /конвергентно/ икономическо регулиране* посредством *сходящо действащите /конвергентно-действащите/ обратни икономически връзки** (convergently-active decreasingly-positive economic retroactions /feed-backs/), което може да се извършва както при постоянна, така и при променлива структура на икономическата система. Чрез него (след като са извършени осигуряващи устойчивостта структурни промени в икономическата система) *устойчивото поведение на икономическата система* (steady /stable, persistent/ behaviour of the economic system) се поддържа в рамките на *установения икономически хомеостазис*.

¹ Този абзац е написан по текст от: **Миркович, К., П. Лулански и С. Ракарова**, Речник-справочник по моделиране на икономическите процеси. Издание на Висшия икономически институт "Карл Маркс", С., 1984, с. 187-188.

функционира дадената икономическа система. *Икономическият закон* (objective economic law) са необходимите и обективните причинно-следствени, постоянно повтарящи се *икономически връзки* между определени икономически системи и подсистеми. Икономическият закон е обективно-обусловената *икономическата необходимост*, на която се подчинява поведението на икономическата система. Той е *начинът на съществуване на същностната определеност на икономическата система*, защото самият той е отношение между икономически същности. Когато поведението на икономическата система е в противоречие с изискванията на определен икономически закон (респ. на определени икономическите закони), нейните основни структурни връзки започват да се разрушават и алтернативата е или да престане да съществува, или да преведе функционирането си в съответствие с икономическия закон. Горните твърдения показват, че има съответствие между икономическия хомеостазис и икономическите закони. Теоретично е възможно, в зависимост от многообразието на конкретните системообразуващи обстоятелства, да се дефинира множество от икономически хомеостазиси, чрез спазването на които да се поддържа и да се реализира основната качествена определеност на дадената икономическата система. В действителност обаче при възникването на икономическата система (при системообразуването) се конституира и обективно се налага онзи вариант на икономически хомеостазис, който съответствува едновременно (респ. конюнктивно) на изискванията на всички икономически закони взети заедно (т.е. на системата от икономически закони), в рамките на чието действие (или *икономическо пространство*) се разполага функционирането на системата. В този смисъл обективна характеристика на системообразуването е конюнктивното законово конституиране на икономическия хомеостазис. Икономическите закони имат и количествена определеност. Тя е представена във функционалните зависимости между икономическите форми, чрез които се реализират изискванията на икономическата необходимост и е израз на диалектическото единство между качествената и количествената страна на движението на *компонентите в икономическата система*. В това си качество количествената определеност на икономическите закони се привнася и определя в икономическия хомеостазис, който, от своя страна, е качествено-количествената мяра на поведението на икономическата система. Затова икономическият закон като отношение между икономически същности е единство между качествената и количествената определеност в икономиката.

Икономически хомеостазис и икономическа катастрофа

Когато в резултат на външни въздействия (респ. на външно интервениране) или на вътрешното си саморазвитие [например поради необратимо продължаващото действие на вътрешни *разходящи обратни икономически връзки* (divergent economic retroactions /feed-back/s)] поведението на икономическата система излезе извън количествените хомеостатични граници (или, което е същото, когато в резултат на количествени натрупвания напусне своя хомеостазис), тя преминава от едно качествено състояние в друго, т.е. вече не е същата икономическа система, като икономическият хомеостазис от една качествена определеност, наречен *установен икономически хомеостазис** (steady-state economic homeostasis), се трансформира (преобразува) в икономически

хомеостазис от друга качествена определеност, наречен *установяващ се икономически хомеостазис** (steady-stating economic homeostasis). За тази система е настъпила *икономическа катастрофа* (economic catastrophe) [същото като *катастрофа на икономическата система* (catastrophe of the economic system)]¹. Това означава, че дадената икономическа система е от такъв порядък, щото при конкретните вътрешни и външни обстоятелства вече не може да поддържа своята *динамична икономическа устойчивост* и не може да функционира и да се развива в рамките на *установения икономически хомеостазис*. Следователно тя е *динамично-неустойчива /динамично-нестабилна/ икономическа система** (dynamically-unsteady economic system).

Изразените в настоящата студия определения и постановки дават възможност теорията за икономическата динамика да се развива върху обоснована методологическа основа, каквато може да бъде само диалектиката на икономическите системи. Схващането ми е, че диалектиката на икономическите системи е на правлението, в което ще се развива икономическата наука. Тя дава възможност микроикономиката, макроикономиката и международната икономика като учебни дисциплини да бъдат построени върху нова, много по-аргументирана обяснителна основа, при която икономическата теория и практика да се намират в естественото си единство.

¹ По-подробно относно икономическата катастрофа и нейните разновидности вж.: Миркович, К. Икономическата система, т. 1, Издателство "Тракия-М", 2008, гл. 19.

ДИАЛЕКТИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ДИНАМИЧНАТА ИКОНОМИЧЕСКА СИСТЕМА

Резюме:

Икономическите системи се намират в постоянно движение и развитие. Това им придава характер на динамични икономически системи, на чиито диалектически анализ е посветена настоящата студия. Нейната задача е да се изяснат някои техни закономерности, свойства и особености, които представляват или произтичат от диалектичната им определеност. Диалектиката стои в обяснителната основа на икономическата динамика, която от своя страна сътворява динамичната икономическа система. Като по-значими в това отношение изпъкват такива категории като взаимодействие, противоречие, качество и количество, мяра и мярка, хомеостазис, същност и явление, съдържание и форма, необходимост и случайност, възможност и действителност, общо, особено и единично, хомеостазис, както и други от този ред, които в контекста на системния подход се реализират като системни икономически категории. Като цяло изложението е посветено на диалектичната природа на възникването и осъществяването на икономическата динамика в динамичните икономически системи.

DIALECTIC ASPECTS OF THE DYNAMICS OF THE ECONOMIC SYSTEM

Summary:

Economic systems undergo constant changes and development. This attributes to them the character of dynamic economic systems to whose dialectic analysis this study is devoted. Its aim is to clarify some regularities, features and specific aspects which represent or stem from their dialectic nature. Dialectics lies in the basis of the economic dynamics which, in turn, creates the dynamic economic system. The focus is on the categories of interaction, contradiction, quality and quantity, measure and size, homeostasis, essence and phenomenon, content and form, general, specific and individual, as well as other items in this order, which, in the context of the systemic approach, are realized as systemic economic categories. The overall presentation is dedicated to the dialectic nature of the emergence and realization of the economic dynamics of the dynamic economic systems.